

SILVA IAPONICARUM 日林

FASC. III • 第三号

**SPRING • 春
2005**

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Wydział Neofilologii, Katedra Orientalistyki, Zakład Japonistyki

Uniwersytet Warszawski
Instytut Orientalistyczny, Zakład Japonistyki i Koreanistyki

Posnaniae, Varsoviae, MMV

ISSN 1734-4328

Szanowni Czytelnicy,

przekazujemy Wam już trzeci zeszyt *Silva Iaponicarum* 日林. Historia naszego periodyku ciągle jest bardzo krótka, tym zeszytem rozpoczynamy jednak formalnie rok 2005, traktowany przez chiński zodiak jako Rok Koguta.

Silva Iaponicarum 日林 stanowi pewnego rodzaju japonologiczny eksperyment. Nie jest w tym momencie jasne, czy wyniki tego eksperymentu nas zadowolą. Jako członkowie kolegium redakcyjnego jesteśmy jednak przekonani, że nasza inicjatywa otwiera pewną nową drogę wymiany idei i wyników badań.

Powodzenie eksperymentu wymaga nie tylko wysiłku jego organizatorów, ale także informacji zwrotnej ze strony wszystkich jego uczestników. W dalszym ciągu oczekujemy na zgłoszenia materiałów do publikacji. Prosimy również o Państwa komentarze dotyczące przyjętej przez nas formuły zeszytu, które pomogą nam uczynić nasz periodyk lepszym.

Silva otrzymała numer ISSN. Najbliższe działania, które planujemy jako kolegium redakcyjne, to stworzenie strony internetowej zawierającej zeszyty archiwalne *Silvy* w formacie umożliwiającym ich pobranie. Mamy nadzieję, iż już w zeszycie letnim będziemy mogli przedstawić wyniki tych działań.

Letni zeszyt *Silva Iaponicarum* 日林 ukaże się w czerwcu 2005.

Kolegium redakcyjne

E-mail: silvajp@amu.edu.pl

Poznań-Tōkyō-Warszawa, marzec 2005

Dear Readers,

here is the third fascicle of *Silva Iaponicarum* 日林. The history of our periodical is still very short. With this fascicle, however, we formally start the year 2005, The Year of the Rooster according to the Chinese zodiac.

Silva Iaponicarum 日林 is a kind of experiment in japanology. It is not clear at the moment whether the results of the experiment will satisfy us. As editorial board members, however, we are convinced that our initiative opens new opportunities for exchange of ideas and research results and that it is worth our efforts.

The success of an experiment requires not only the effort of its organizers but also feedback from all participants. We are continuously looking forward to your contributions. We also await your comments on the formula of the fascicle that we have suggested, in hope of making *Silva* better.

Silva was assigned the ISSN number. The next action of the editorial board will be to create an Internet site containing the back issues of *Silva* in an Internet-downloadable format. We hope that in the summer fascicle we can provide you with information on its results.

The summer issue of *Silva* is scheduled to appear in June 2005.

Editorial board

E-mail: silvajp@amu.edu.pl

Poznań-Tōkyō-Warsaw, March 2005

読者のみなさまへ

Silva laponicarum 日林〈春〉号（通巻第3号）をお届けいたします。*Silva* の歴史はいまだごく短いものですが、私たちは、この3号によって、十二支では酉年とされる **2005** 年の幕を明けます。

Silva laponicarum 日林はそれ自体として、ある意味で、日本学の実験です。この実験の結果が私たちを満足させるものになるかどうか、まだ明らかではありません。しかし、編集委員会メンバーの私たちは、私たちの発意がアイデアや研究結果の交換の新しい回路を開くものと確信しています。

この実験の成功には実験の場を提供する私たちの努力だけでなく、それに参加者する皆さまからの情報フィードバックが必要とされます。私たちは、今後とも、皆さまが発表用のご労作をお寄せになるのを、心待ちにしています。編集委員会が定めた原則についてのご意見もまた、お寄せください。それによって私たちは、私たちの定期誌をより良いものにすることができるのです。

Silva の ISSN 番号を取得しました。編集委員会はさらに近い将来、ホームページを開設してそこに *Silva* のバックナンバーをダウンロード可能な書式で掲載する計画です。第四号にはその成果に関わる情報を発表できると希望しています。

次の *Silva laponicarum* 日林号は、2005年6月に刊行されます。

編集委員会

E-mail: silvajp@amu.edu.pl

2005年3月 ポズナニ・東京・ワルシャワ

***Silva Iaponicarum* 日林**

Kwartalnik japonistyczny / Quarterly on Japanology / 日本学季刊誌

ISSN 1734-4328

Kolegium redakcyjne / Editorial board / 編集委員会

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza,
Wydział Neofilologii, Katedra Orientalistyki,
Zakład Japonistyki

Adam Mickiewicz University
Faculty of Modern Languages and Literatures
Chair of Oriental Studies, Department of Japanese Studies

アダム・ミツケヴィッチ大学
新文献学部・東洋学講座、日本学専攻

Arkadiusz Jabłoński (アルカディオウシュ・ヤブオニスキ)
Maciej Kanert (マチェイ・カネルト)

Uniwersytet Warszawski
Instytut Orientalistyczny, Zakład Japonistyki i Koreanistyki

Warsaw University
Oriental Institute, Department of Japanese and Korean Studies

ワルシャワ大学
東洋学研究所、日本・韓国学科

Iwona Kordzińska-Nawrocka (イヴォナ・コルジンスカ=ナブロツカ)

Anna Zalewska (アンナ・ザレフスカ)

Silva Iaponicarum
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Katedra Orientalistyki
ul. Międzychodzka 5
60-371 Poznań, Poland

E-mail: silvajp@amu.edu.pl

SPIS TREŚCI / CONTENTS / 目次

Dorota Hałasa The Concept of <i>Ie</i> in Modern Japanese Society	9
Nambō Sōkei <i>Nampōroku, czyli Zapiski z południowych stron</i> Rozdział I, CZĘŚĆ 2. tłumaczenie/translation/翻訳 Anna Zalewska	32
STRESZCZENIA / SUMMARIES / 要約	51
AUTORZY / CONTRIBUTORS / 投稿者	55
PRACE NADSYŁANE / FOR CONTRIBUTORS / 投稿	57

The Concept of *Ie* in Modern Japanese Society

Japan rose to the status of economic superpower following War World II, while basically preserving its traditional social structure—one that is quite distinctive from the social structure of western developed countries. Contemporary Japanese society still operates according to the traditional code of behavior and social coexistence, based on strong group consciousness and vertical dependence of individuals.

Group consciousness in contemporary Japanese society is derived from, among other things, the traditional concept of *ie* 家 that is ‘household’, ‘house’, ‘stem family’, ‘family living under the same roof’ or ‘the relationship in which one shares the meals cooked in the same pot’. Etymologically *ie* means ‘hearth’¹. The term *ie* has implications surpassing meaning of the English word ‘household’ or ‘family’. The same word signifies a building, which is a spatial unit of *ie*. But in the social context the term is closest to the English word ‘household’ or ‘house’ meaning family lineage, although kinship was not the determining factor of being a member. *Ie* comprised only people living under one roof. A household was formed around the nucleus of an elementary family and included relatives as well as non-relatives. Maids and servants were members of the household, but one’s sons and daughters who had married and left the family house were not. Thus, the economic cooperation and not the kinship was the determining factor in household membership. English words: ‘household’, ‘family’, ‘stem family’ or ‘house’ will be used below as equivalents of the Japanese term *ie*.

Although the institution of *ie* was officially abolished and stopped to function in its original form in 1947, its concept still penetrates many aspects of social life in Japan. *Ie* refers to traditional type of family, especially as it existed during the feudalistic Edo period (1600-1868). It was originally the basic unit of the samurai community in the Edo period. “The status of samurai was assigned to the household (*ie*), so that the head of the household alone could enjoy its privileges, and it was transmitted to his successor alone, as ‘one man for one household’ was the rule of the *ie* system”². The warrior household investiture with its rights and privileges was heritable and it was part of a family patrimony which was transmitted

¹ Itasaka 1983: 259.

² Ibid: 260.

from patriarch to patriarch across generations³. In the countryside a village was the basic social and economic unit. The household was a production unit responsible for revenue. Each individual had to be placed in the authorized unit of a household, and the household had to be a member of a village, which in the eyes of shogun constituted the basic political unit representing the peasant community⁴. The Tokugawa shogunate developed household system because it provided the best possible control over the individuals. The property was considered to be attached not to the individual but to the household, represented externally by its head, a position normally occupied by the father. In practice the household head was the owner of the property and all the family members had to work collectively under his leadership to make their living. Individuals in the village were registered as members of a family and its head was responsible for their conduct. According to Takeshi Mizubayashi the decentralization of the Tokugawa political system was rooted in the strength of the *ie*⁵. The Meiji government (1868-1912) preserved the traditional family model, based on the family system approximated by samurai families, and applied it to all layers of society. *Ie* system was supported by an overlay of Confucian ideology. In Tokugawa times Confucian ideas of discipline, loyalty and harmony constituted a mode of social consciousness and were supposed to become the morale of different sectors of society: samurai, merchants and peasants. Under the Meiji regime the Confucian ethics based on the same virtues were promulgated as an attempt to create the new national ethos⁶. The *ie* concept emerged as a cultural symbol of Japanese society and it was an important tool in creating nationalism powerful enough to withstand western civilization. Family was to be a miniature of state and the emperor was the ultimate father of all citizens. “Without the *ie*” wrote a prewar nationalistic scholar Kunio Yanagita⁷, “it would be difficult to explain to oneself why one should be Japanese”⁸.

Ie meant a united or corporate group of people who shared residence, economic and social life and ‘who regard themselves as a continuing unit of kin’⁹. It implied a patriarchal, strong vertical structure with a male head

³ Ravina: 37.

⁴ Nakane 1967: 41.

⁵ Cf. Ravina 1999: 37.

⁶ Cf. Eisenstadt 1996: 222.

⁷ Japanese names are written in the Western style, family name following the first name.

⁸ Cf. Hamada 1997.

⁹ Wakayama 1995: 189.

of the household at the top. Household head was a senior active man, in most cases husband and father, who had almost absolute authority over other members of the family. He was responsible for guaranteeing the continuity of the family line and its economic activity. The authority of his wife related to domestic matters. Seniority in age conferred prestige for both sexes, but sex affected status and women stood in the hierarchy lower than men. Once the head of the household retired and gave place to the younger one, in most cases his eldest son, he was respected but had almost no authority. There were some regional variations in inheritance patterns. There was a principle of first child inheritance, male or female, in some northern districts and last son inheritance in parts of Kyūshū¹⁰. But at the end of the 19th century, after the promulgation of the Meiji Civil Code, the practice of male primogeniture, modeled after the custom of samurai families, became widely prevalent.

From his birth, the future head of the household held the highest status among the siblings. He was served meals first, took first bath, was better fed, dressed and educated. His top position in the family hierarchy meant both privileges and responsibilities. After becoming an active household head he had a right to inherit the family house and run the business, but in return he had an obligation to dwell in his parent's house after marriage and support them. He was responsible for the economic welfare and good name of the entire family including deportment of his brothers and sisters. The family's welfare and preserving of its line took precedence over the needs of any individual member. All generations were bound by interdependency: child was dependent on his parents, younger on elder, woman on man, aged parent on his child and successor. The successor and the whole family depended on blessing of ancestors. Therefore preserving the family line was not limited to producing a future male heir but was also related to the welfare of the deceased ancestors who were part of *ie*. Certain ceremonies had to be regularly held in honor of the deceased, who took care of the well being of the living members. In this manner, *ie* comprises all the people of the same family lineage, not only the living ones. The ancestors distant in time to the living ones, and the recently dead, are at the one end of the spectrum. The unborn descendants are on the other. As the future household head, the eldest son could not marry without his father's permission. He was expected to make his life within the family and its business. If the father found him unsuitable to be a successor, he could appoint the second son to be the household head. Should there be no

¹⁰ Hendry: 1998: 26.

other son or should none of them be considered suitable to be a successor, the household head could adopt a husband of the eldest daughter or even a stranger to sit at the top of the *ie* hierarchy. There were many possibilities of adoption and the adopted household head was treated as if he was one of the family members. However, he had to adjust himself to the customs and habits of the household. If an adopted head was found unsuitable for the position, the family council could decide to return him to his original house. The continuation of economic activity and the preservation of the family line were more important than kinship or emotional relations. Although the family property was attached to the household rather than to its individual members, the household head assumed the de facto right of ownership and from the time the Meiji Civil Code was promulgated (1898) the family property was registered in his name¹¹. The head of the family was legally responsible for the deeds of all family members, who were subordinate to him. He played a role of a boss in a company.

The status of the second and third son was lower than that of the first born and diminished down the line to the youngest sibling. Status of daughters was lower than that of sons. Younger members of the house were thought to be indebted to the older members for their upbringing and in return had to take care of the older generation, when they could no longer take care of themselves. Younger sons had to leave the family house after marriage but had to support its economic activity when required. They started their own *ie*, which were branch families of the original one and were subordinate to its head. All branch families formed so called *dōzoku* 同族 and supported each other in economic activities. In northern Japan, these branch families maintained a strict hierarchy based on when they were formed. But in the south such relations tended to be forgotten¹².

Daughters had to leave the family house after the marriage and were treated as members of husband's family. Married brothers who built separate houses and married sisters who belonged to another family were thought to be members of other households. They were very much strangers to the original household. At the same time, a son-in-law who used to be a stranger could be adopted and take the position of household head. In this way own children became strangers and a stranger could become a family member. Emotional links and kinship did not play an important role in relations between family members. Even today, obligations toward a sibling who is living in a separate household are

¹¹ Itasaka: 259.

¹² Hendry *ibid.*: 26.

limited to exchanges of seasonal presents and greetings, brief meetings on occasion of the New Year, or attendance at wedding and funeral ceremonies. Relations with one's neighbors are much more important in everyday life than those with the relatives. Rich parents or brothers do not usually help their poorer children or siblings belonging to a separate household. In fact there is a saying *Kyōdai wa tanin no hajimari* 兄弟は他人の始まり 'The sibling is stranger after all.'

From Edo period relations between father and son or husband and wife were based on Confucian philosophy¹³. A woman's main duty was to be obedient to her father, husband, his parents and finally to her son, after she was widowed. The wife of a household head held the lowest status in the family. She was responsible for taking care of the aging parents of her husband, doing all the cooking under the instructions of her mother-in-law, cleaning and washing at home and helping with the household's occupation. When she had children, their care would be entrusted to a grandmother or grandfather so that she can devote herself entirely to housework and the household's occupation. She was perceived as the *ie* property and her main task was to produce a male successor. In some cases, she had to remarry other sons in the family if her husband died at a relatively young age.

The wife of the household head could be easily divorced if she failed to produce a child, did not please her in-laws, or neglected her work. It was very easy for a husband to divorce his wife and he did not need to justify his decision to part with her. He merely wrote a letter of three and a half lines, saying he gave her leave to go, and certified that she was free to form any other connections. Wives had no right of leaving their husbands and in best case they could run away and take refuge in a temple¹⁴. Apparently the custom of divorcing a wife was quite common, because the divorce rate in 1883 stood at 3.4 persons per thousand people. It was the highest recorded divorce rate in Japan ever, while the postwar peak - recorded in 2001 - was 2.3 persons per thousand¹⁵. 5-9% of children were born to unmarried mothers in the late 19th century and the ratio has dropped to only 1% today¹⁶.

Household ideology

According to official ideology of *kokutai* 国体 established in the late 19th

¹³ Cf. Sansom 1990: 73.

¹⁴ Dunn 1997: 174.

¹⁵ Sugimoto 2004: 150.

¹⁶ Yamada 1998: 5.

century and meaning ‘the distinctive character of Japan’, “the state was to be organized as a hierarchy ordered family, with the Emperor at the top”¹⁷. All households were expected to support the fundamentals of the imperial system. The nation was to be one big family, bound by the system of branch families *dōzoku* with the Emperor, the father. The head of the household was given the right to make decisions for family members. He was equipped with almost absolute power over choosing the marriage partners for his brothers, sisters and children. The relations between the generations of family members were based on Confucian principles of loyalty and benevolence. Sons and daughters were to be loyal to their parents for benevolence received from them as children. Women were supposed to obey men in general, and a bride was to be subordinate to her mother-in-law. Filial piety and duty were found to be of much bigger importance than emotions like affection and love, which were to be kept under control. The imperial rescript on education, issued in 1890, justified the rightness of *ie* based on the Confucian idea of loyalty and filial piety. It stated:

“...Ye, Our subjects, be filial to your parents, affectionate to your brothers and sisters; as husbands and wives be harmonious; as friends be true; bear yourself in modesty and moderation...”¹⁸ The imperial rescript on education was to be learned by heart and recited every day by all the pupils. To support the idea of the patriarchal *ie* system, the household register, or *koseki* 戸籍 system was introduced in 1872 and the *koseki* law was promulgated in 1898¹⁹.

The traditional family system was formally abolished as ideology in 1947, with the introduction of the New Constitution and revision of the Civil Code, prescribing a democratic model of a family system based on equal rights of husbands and wives. But the *koseki* system, in which all members of the household are registered under the household head’s name, was never abolished. Under the Civil Code, all children of a married couple, not just the household head, were given equal rights to inheritance and responsibility for the care of their parents. But the Civil Code makes provision for a certain amount of family continuity, an essential factor of the *ie* stem family system. Article 897 states that one member of the family needs to be chosen to take care of genealogical records and utensils of religious rites²⁰.

¹⁷ Cf. Hamada *ibid.*

¹⁸ Cf. Mason, Caiger 1997: 295.

¹⁹ Shimonaka 1990: 490.

²⁰ Hendry *ibid.*: 29.

There are at least five aspects of modern life where the traditional stem family system remains visible. They will be analyzed below.

1) Family register and resident card system

The history of *koseki* goes back to 6th century. The family register was compiled at imperial granaries for the purpose of levying a rice tax. In late 7th century under the *ritsuryō* 律令 government system *koseki* became a means of facilitating government control and land distribution. Register was to be compiled every six years, corresponding to the six year cycle of the land distribution system. It contained the information such as the name of the household head, the number of household members, their relations, positions, ranking, ages, sex, and even physical characteristics. With the decline of the *ritsuryō* system and the development of private estates *shōen* 莊園 compilation of *koseki* ceased until early in the Edo period, when the shogunate became concerned over the activities of Christians. The domains had to compile household registers known as *shūmon aratame nimbetsu chō* 宗門改め人別帳, which listed temple affiliation in addition to general information about the household. Such registers were compiled throughout the Edo period and became the basis for the *jinshin koseki* 壬申戸籍 of 1872, the first nationwide compilation of family records. The Civil Code enacted in 1898 established the *ie* system and the family register was compiled for each family. One person was designated the family head and was legally responsible for the welfare of all the family members²¹. In 1947 the *ie* system was legally abolished but *koseki* was not. It still exists today in 21th century and it operates according to Family Registration Law *kosekihō* 戸籍法 promulgated in 1947. Presently every Japanese national is registered in *koseki*, constituting legal proof of his or her status.

The concept of family lineage is built into the practice of both family registration *koseki* and ‘resident card system’ *jūminhyō* 住民票. The basic unit of social organization is still not an individual but a household called presently *setai* 世帯. *Koseki* contains data about gender, date and place of birth and death, parent's names, position among siblings according to the sequence of birth, marriage, adoption and divorce. Such records of each household member are kept in the local municipal office. Data about a married couple and their children are included in one *koseki* and one *jūminhyō*. Both *koseki* and *jūminhyō* have a vertical structure, with a household head called *hittōsha* 筆頭者 (*koseki*) and *setainushi* 世帯主

²¹ Itasaka: 240.

(*jūminhyō*) at the top. The basic type of the family registration is *honseki* 本籍 ‘registered locality’ or ‘domicile.’ It is usually a place of residence of the household head, present or past one. *Honseki* states the address of the residence and the household head's name in the first row. (The address does not need to be the one a person is actually living at). Then it describes the relations between the household head and other members of the family. The *koseki* is compiled in the place which is a person's *honseki*. Few *koseki* of the family members are arranged in the order and bound together in so called *kosekibo* 戸籍簿.

Although each household may, in theory, nominate its head, and a few gender equality laws were introduced in Japan during the late 1990s, nearly all household heads are male. Some 98% of married couples in 1999 nominated the husband as head of the household²². The number of male household heads will increase if we take into account the number of so called international marriages—marriages between Japanese and foreign nationals—which accounted for around 5% in 2001. 80% of those marriages are between Japanese men and foreign women²³. It means that only some 1% of all marriages are between Japanese women and foreign nationals. Since a foreign national can not be registered in *koseki* or *jūminhyō*, all households in which the husband is a foreigner must be headed by Japanese women. If we extract the number of such marriages from the total number of marriages, there will be only 1% of households who nominate woman as a head of the family voluntarily.

In *koseki*, the name of the household head, which tops the register, is followed by the name of his wife and children, designated by sex and sequence of birth. Seniority and sex are still important matters. The eldest son is called *chōnan* 長男, the second one *jinan* 次男, the eldest daughter *chōjo* 長女 and the second one *jijo* 次女. *Jūminhyō* states the name of the household head in the first place and his address of present residence in the second. Foreigners residing in Japan, including foreign spouses, are excluded both from *koseki* and from *jūminhyō*. If a Japanese woman marries a non-Japanese, her surname and the place of permanent domicile do not change but the fact of the marriage is mentioned in her *koseki*. If a Japanese male marries a non-Japanese woman, the wife's name is mentioned in his *koseki*.

Adult, unmarried Japanese (at the age of 20) can leave the *koseki* of his or

²² Sugimoto 2004: 148.

²³ Cf. “More Japanese finding wedded bliss with foreigners”, *The Japan Times*, February 8th, 2004.

her parents and start his or her own one upon application. But most Japanese remove their names from the original family register and establish an independent one at the time of marriage. A man who gets married removes his name from his father's register and establishes one in his own name. Names of his wife and children are registered in his *koseki*. *Koseki* therefore has a vertical structure similar to that of the *ie* concept, with the household head on top and wife with kids registered under his name. All members of the household must have the same name. A woman who is getting married and is going to be registered in her husband's family register, must give up her family name and adopt her husband's name. In a rare case, when a woman is a head of the register, the husband has to give up his family name and adopt hers. So do all the children. If, for some reason, the household head decides to change his name, so do all members of the household. Such practice stems from the Civil Code of 1898, which stipulated that the wife enters the household and bears its family name.

People who presently want to keep their separate names, e.g. for professional reasons, usually choose not to legally marry. Mizuho Fukushima, who in November 2003 was appointed party chief of the Social Democratic Party, publicly admitted in an interview in 1999 that she had not registered her marriage because she decided not to change her name²⁴. Japan ratified the UN Convention for Elimination of All Forms of Discrimination against Women in 1985 and enacted the Equal Employment Law in the following year. In 1999 the Basic Law for Gender Equality came into effect. In February 1996 the Justice Ministry's Legislative Council submitted a recommendation to the justice minister that a married couple be given the choice of changing their family names or keeping them separate²⁵.

As a lawmaker, Fukushima became an activist of a civil movement to allow married couples to have separate surnames. But the revision of the Civil Code to allow it was not introduced yet because of opposition from the conservative lawmakers of the Liberal Democratic Party. For almost a decade the conservative lawmakers in the Diet have been repeating that separate family names will encourage excessive individualism, will lead to the collapse of the traditional family system and more divorces. Some even lamented in 2004 that separate family names will break up the nation. In

²⁴ Yokoyama, Kiho. "Activist finds her Inspiration in her own Family", *The Nikkei Weekly*, March 3th, 1999.

²⁵ Takahashi, Junko. "Century of change: Marriage sheds its traditional shackles", *The Japan Times*, December 13th, 1999.

the interview Fukushima said: “I wonder why separate family names would break family ties? (...) A single surname is not originally a tradition of Japanese family. It's only a custom in the past hundred years or so that was forced by the Meiji government”²⁶. In May 2001, the number of people who are in favor of surname choice outnumbered those against, for the first time, according to the results of an opinion survey conducted by the Cabinet Office²⁷.

The idea of a male household head is so deeply rooted in the consciousness of the Japanese people, that when applying for a child's admission to kindergarten mothers do not hesitate to write the husband's names in the row where the name of the child's *hogosha* 保護者 'protector' should be written. The application form requires the child's name and the name of the child's protector. The Japanese word *hogosha* does not imply sex, but when I have put my name (mother) on the form, I was told by the principal of the kindergarten to cross it out and replace it with the father's name. There was no space for the mother's name on the application form. Also the notification about the child's admission to the kindergarten and all other notices were sent only to the father and the child. Mother's name was never mentioned. On the other hand, most Japanese do not realize that foreigners are excluded from both *koseki* and *jūminhyō* and keep calling foreign mothers married to Japanese nationals by their husband's names, even if a foreign wife uses only her maiden name. They are brought up in the belief that once married a woman has to use her husband's name.

The family registration system is an important deterrent to divorce. If a couple is going to divorce, the man and woman have to separate their *koseki*. Their children have to be moved to the *koseki* of one parent. The reproduction of family register *koseki tōhon* 戸籍謄本 or *koseki shōhon* 戸籍抄本 is to be submitted on occasions of admission to school, seeking employment, applying for a passport, registering real estate or getting married. Children entering a school or looking for a job can be marked as children of divorced parents, what can still cause social prejudice against them. Parents who are aware of this fact prefer to remain married to ensure a better future of their children, even if they personally would prefer to part with their spouses. According to Sugimoto²⁸, the *koseki* system preserves the male advantage of the patriarchal order and protects the *ie* system in a fundamental way. One of the disadvantages it gives to women and children

²⁶ Ibid.

²⁷ Foreign Press Center Japan 2004: 168.

²⁸ Sugimoto *ibid.*: 148.

is the law that a baby born within 300 days of a formal divorce is entered into the *koseki* of the household head, who in almost all cases is the ex-husband.

2) Customary law

After the new, postwar constitution was drawn up, the education system was reformed and young people became more exposed to the Western ideas of individuality, freedom and democracy. Japan entered the age of high economic growth, offering new job opportunities for young people. The relations between generations living in one house underwent significant transformation. According to the new inheritance law, the house property was to be equally divided between the mother and all children (of a married couple) after the father's death. Due to the rapid industrial development, the focus of the economy shifted from agriculture to other primary, secondary and tertiary industries, first of all manufacturing and service industries. Economic changes weakened the linear family system.

Young people did not need to rely on the family business to survive and many of them chose to move to urban places to be employed in the corporate sector. Lifetime employment and seniority-based wage system were lucrative ideas, especially to young male workers who rushed to cities, like Tokyo, to chase their own ambitions, independence and stability. Those young men got married and created their own nuclear families in cities. In prewar times, most wives, especially in non-samurai families had to work hard after marriage for economic reasons. In times of growing economic prosperity, it was a sign of high income and high social status to divide roles between husband and wife. A typical middle class family in postwar Japan consists of a husband, who is a salaried company employee and a wife who is a full-time homemaker responsible for housekeeping and childrearing. With growing job opportunities for women and more difficult economic conditions, more married women choose to work after having children, but their number is still quite low. Presently only 28.5% of all Japanese women with children aged 3 or less are working²⁹.

The post-war family model is still undergoing changes. According to the results of the Cabinet Office's opinion poll of February 2005 regarding the roles of two sexes in society, 48.9% of some 3,500 respondents said they did not agree with the idea that the husband should work outside and the wife should be responsible for protecting the household. It is much more than 20.4% in 1979 survey. However 45.2% still agreed with present

²⁹ Foreign Press Center Japan *ibid.*: 173.

situation of duty division, although they were fewer than the 72.5 % of 1979. 49.8% of the respondents, who agreed with the present model in which husband is the sole money-earner, were men. But 43.3% of men think the concept is wrong. 53.8% of polled women disagreed with the division of duties, but 41.3% agreed with the present model. Recent poll results show that the position of the husband in the family is declining slightly. 48.5% of respondents asked who had greater authority in the household said 'the husband,' and 22.7% said it was 'the wife'. The number of those who answered 'husband' was down 7.1% when compared to the previous survey and the number of those who answered 'wife' has risen by 5.8%. On the other hand polls show that wives are mostly responsible for the home affairs, because 67.1% of respondents said it was the wife who controls the home purse, while 14.1% said it was the husband. Record high percent of women (40.4%) answered that it is better for women to continue working after having children and only 10.2% were satisfied with the present model. At the same time polls showed that division of work and duties between sexes is still quite strong and although females are ready to take a job, men are not taking a bigger share of housework. Only 4% of respondents said the husband was in charge of cleaning the house, 1.2% preparing meals and 3.5% washing dishes. Housework is still thought to be an unmanly occupation in Japan.

The hierarchical system of *ie* has broken down with nuclear families but only at the ideological level. It still exists in the hierarchy in the imperial family, considered to be a model family for all Japanese. When shown in public imperial family always appears in the *ie* order. Emperor walks in front, he is followed by the empress and the empress is followed by the daughter. Also Crown Prince is followed by the Crown Princess, who like the empress does not dare to walk by side of her husband. It is still common practice in many houses, that the eldest son inherits the property of the parents. His brothers and sisters sign away their inheritance right for the sake of the continuity of *ie*, rather than sell off the whole property and divide the income. It is so even in cases of household that possesses considerable property. Even if the land or property is divided equally among two or more brothers, the eldest son gets the father's house and receives various family privileges like the supervision over the family grave. It is the eldest son who usually inherits the family business. There are still houses with family occupation like craft. But even doctors must invest such a big amount of money to build their own clinics, that they encourage the children to enter into family business and continue it. It often happens that the eldest son receives a better education. He may play

the role of representative of the family after his father's death, even if he does not continue his father's business. Household head is the sole representative of the family at such events as weddings and funerals. Many parents still expect the wife of their eldest son to take care of them when they get old and many eldest sons choose to live with their parents after getting married. Even if the family of the eldest son lives separately, it often invites the husband's parents to live together when they get sick. Most Japanese feel indebtedness to their parents and consider it natural to take care of them when they become old and ill. Many people consider it shameful to allow old parents to live in nursing facilities, but those attitudes are slowly changing. More brides decide not to follow the custom and they choose to divorce rather than to take care of the husband's ailing parents. Parental authority is in general quite strong in Japan. Many people in their late 30s who live together, are economically independent and want to marry, will postpone their marriage plans if they do not get the permission of their parents—in practice the father of one or both sides. They simply prefer not to undertake the life decision against the will of their parents.

Family registers still contain records concerning the seniority of children born in the family. The ancient distinctions between eldest and younger sons, and between sons and daughters, have decreased with the smaller number of children being born, but they have not disappeared³⁰. Officially, the smallest social unit in Japan is still not an individual, but *setai*, 'household.' Official statistics concerning population matters mention number of male and female citizens and separately the number of *setai*. Although individualism seems to be growing, it still gives way to the needs of the group and the roles within the family remain clearly differentiated. Spouses are basically living separate social lives. The husband is devoted to his company and socializes mainly with co-workers. The wife socializes with other females who are either mothers, if she is not employed or female co-workers if she is. Married women do not have many opportunities of socializing with males and there are very few private, social and family unrelated events in which both spouses will participate. There is a clear distinction between the husband and wife's social circle. Though some couples are quite close and companionable, emotional intimacy is still not so important. There are few public displays of affection and married couples tend not to show their intimacy openly, even at home. A certain reserve is expected to exist between them. The traditional ideal

³⁰ Wakayama *ibid.*: 190.

marriage has been one in which a couple are like ‘air’ to each other³¹. The continuity of the family tends to be thought of as more important than marital gratification. Rearing and education of children seems to be still sole responsibility of many mothers³².

As mentioned above, each *setai* is required to nominate its head and in 98% of all cases it is still the husband who heads the family and bears clear responsibility for its financial support. According to Ministry of Home Affairs: “(...) in the case of the father and his first son both earning a living for the household, the father should be deemed its head in accordance with commonly accepted ideas, even if the father’s income is less than that of the first son. In the case of the father being his first son’s dependent in terms of income tax law and his first and second sons both earning a living for the household, the first son should be deemed its head even if his income is less than that of the second son. In the case of neither the father nor his first son having any income and the second son being chiefly responsible for earning a living for the household, the first son should be deemed its head in accordance with commonly accepted ideas, so long as he is regarded as only temporarily unemployed. The wife becomes the household head when the husband has no income and the wife earns a living”³³. This shows that although equal rights are in place, the lives of Japanese are still ruled by “commonly accepted ideas”.

3) *Ie* model in the countryside

According to Moon³⁴, the character of the traditional household as an economic entity survived mostly in the countryside, not only in the farm households but also in *minshuku* 民宿 that is a small hotel or inn serving local cuisine and offering various tourist attractions, such as hot springs. But even in the countryside the institution of *ie* underwent many structural changes. Rapid economic growth, new job opportunities in cities for both male and female, the spread of new technology in farm machinery, and chemical fertilizers contributed to depopulation of the agricultural areas. There are many households in the countryside where there are only one or two elder members working on the land. In many cases, children prefer to look for jobs in cities and are not interested in inheriting the farm land, which is more burdensome than profitable nowadays.

³¹ Sekizawa, Hidehiko. “Wives remain at center of home life”, *The Nikkei Weekly*, May 3rd, 1999.

³² Ibid.

³³ Cf. Sugimoto *ibid.*: 179.

³⁴ Moon 1998: 122.

The lack of profit from inherited land is not reinforcing the household head's authority any more and it does not give him the absolute economic power over the family members. Men basically have to depend on wage earning occupation in winter. Women are able to operate agricultural machinery and have knowledge about modern ways of cultivating plants. This enhances their status within the household, especially in the eyes of elder generation. Thus, these are women who in many cases become the decision-makers as far as work on the farm goes. They even represent the household in meetings concerning coordination of agricultural matters. But the nominal successor, in almost all cases, is a man. He inherits the household leadership and his family is responsible for the care of aging parents and ancestor rituals.

The successor to a *minshuku* hotel household inherits not only property but also the business. Therefore, such a household has maintained the closest resemblance to *ie* as an economic unit. If a *minshuku* household is a three-generation one, there is a certain division of labor, but it is not too strict. Everybody, even the school age children, help in work. Nowadays, younger people attend specialist schools in cities and they may have experience of working in regular hotels. They tend to be better educated than the elder generation and are basically responsible for running the inn business. It means a transformation of the traditional model, where skills and knowledge were obtained basically from parents to children and were mastered through experience. An elderly couple may even be occupied in supplementary business, like farming for the *minshuku* needs, and household head may not necessarily be the person running the core business. Individual members of a *minshuku* household are usually not paid separate wages because they are carrying *uchi no shigoto* 家の仕事 'the work of the house', which is for the household as a whole and not for any particular member of the group³⁵. Moon notices that "although there are regional variations, in general two sets of preferences are observed in the selection of the successor within the household: male rather than female, and older rather than younger. In short, the eldest son is the preferred choice... the emphasis is always placed on the continuity of the household as a corporate group rather than the continuity of any particular individual within the group"³⁶. "(...) Changes in the economic sphere (...) have not brought about concomitant changes in social organization, and particularly so as regards the household unit"³⁷.

³⁵ Moon *ibid.*: 123.

³⁶ *Ibid.*: 120.

³⁷ *Ibid.*: 128.

4) Religious aspect

As stated before, the continuity of *ie* does not mean solely the living family members but expands into the memory of ancestors—who are considered seniors—and living members have an obligations of paying respect to them. Japanese believe that all ancestors eventually merge into a kind of single spiritual entity, from which souls emerge for babies who are born in the family and the continuity of the family lineage is guaranteed. Buddhist and Shinto ideas are quite mixed in the notion of afterlife. According to Shinto, a person who dies becomes a deity taking care of the living family members. But Buddhist funeral ceremonies are more often observed than Shinto ceremonies. Family funeral ceremonies take place both at home and in temples. The priest or monk who performs the funeral gives a deceased family member a posthumous name, printed on a tablet and placed in the altar *butsudan* 仏壇 inside the house - usually located in one of the main rooms of the dwelling.

There is a distinction between the ancestors who are recently dead and those who died long ago. The latter are forgotten as individuals and their names are not even written on most family graves, which can contain ashes of 5 or more generations. Like the family members registered in the same family register *koseki*, all departed forbears share the same family name and their first names are not important, because they all form one *ie*. A wife is supposed to share a grave with her husband and his parents. This tradition is still valid, but there are more women who decide to separate from their husbands, at least in the afterlife. One living family member is found to be responsible for administering the family grave.

A recently dead family member is treated almost as a member of the living family. His or her altar is situated in the central part of the room and offerings of food are made on regular basis. The recently deceased is served coffee and rice or other of his favorite food for breakfast. At lunch time, he receives a sample of lunch eaten by other family members. At dinner time he shares a small portion of the dinner set. His favorite everyday life utensils are kept near the altar and small things, like cigarettes, may be placed directly on the altar.

There is a custom that a visitor to the house greets the recently dead ancestor before greeting the living members of the family. After entering a house, he/she proceeds to the altar, where he/she burns an incense stick. If a visitor brings a gift for the family, it is usually placed on the altar. The altar may be shut for some occasions, but it is open during the family gatherings and important discussions so that the deceased can participate in

the family affairs.

Many households, especially in the countryside, have also a tutelary Shinto deity of their own. A deity shelf *kamidana* 神棚 is kept at home or outside. The deity is a part of the household and it is believed to protect the members of the family. It receives New Year's offerings and is supposed to purify the house in the coming year.

5) *Ie* as a tool in business management

According to Nakane³⁸, the role of the *ie* institution as a distinct social unit is now played by the company. The company hierarchy has replaced the *ie* structure, and the employer who stands on top of it has replaced the head of the household. Employees equate to household members. A company 'family' envelops the employee's personal family. The employer does not employ just a person with sufficient skills for performing a certain job. He employs the total man, with his family and private life. Such practice is called *marugakae* 丸抱え 'completely enveloped'.

The employer takes responsibility not only for the employee but for his family members, who in turn let the employee focus on company matters. The new employee is like a new born family member. He may get company housing, hospital benefits and can use company recreation centers, although from the 90-ties companies are not as generous as they used to be. An employee gets money gifts on occasion of his marriage or death of a family member. Wives of employees of big companies, like Toyota, who live in a company houses, do not even need to mingle with outside women. They create their own, inside world within Toyota employees' family.

In times of slower economic development during the last decade of the 20th century, employment systems started to undergo certain changes, but many big companies still offer lifetime employment and a seniority payment system. According to Nakane, the postwar employment system stems from the government policy of wartime, when the factory was considered a household or a family. The employer was supposed to care for the material and mental life of his workers and their families. A patriotic and moral attitude was regarded as more important than professional skills. 'Draft of Labor Regulations' (Munitions Public Welfare Ministry Publication, February 1945) states that: "The factory, by its production, becomes the arena for putting into practice the true aims of Imperial labour. The people who preserve these aims become the unifiers of labour.

³⁸ Nakane 1973: 8.

Superior and inferior should help each other, those who are of the same rank should co-operate and, with a fellowship as of one family, we shall combine labour and management”³⁹.

Akio Morita, the late chairman of the board and the chief executive officer of the Sony Corporation, admitted that the most important job of a Japanese manager is to develop a healthy relationship with the employees and “to create a family-like feeling within the corporation”⁴⁰. A family-like feeling is achieved by cultivating close internal relationship between co-workers and developing a family-like atmosphere of warmth, intimacy, and order.

Japanese business has used the ideological idea of *ie* in order to unite and motivate its workers and to weaken the tensions between management and staff. To achieve this goal, it changed the household head from a scary and absolute authority into a sensitive and understanding father who knows the weaknesses of his children. He is tolerant enough not to pursue their guilt in case of a minor mistake, but gets angry in case of disobedience. He may even publicly yell at his subordinate and call the employee ‘stupid’ if he finds him to be a disobedient child. Otherwise, he is a tolerant but demanding man. According to Morita “it is unwise and unnecessary to define individual responsibilities too clearly, because everyone is taught to act like a family member ready to do what is necessary. If something goes wrong, it is considered bad taste for management to inquire who made the mistake (...) merit in this company lies precisely in the fact that everybody recognizes responsibility for the accident and that to find one guilty party might destroy the morale of all”⁴¹.

The ideal manager in a Japanese family-like corporation is not too aggressive and autocratic. He is able to organize and supervise the teamwork of his staff and be part of the group, without becoming too individualistic and independent. He is expected to be hard working and willing to devote his personal life to the company and its people. As seniority, based on years of service in the company, is still one of the most important factors in choosing a leader, in most cases the manager is older than his subordinates. His power is restricted by group consensus and his ability to mediate between opposing factions is considered more important than his specialist knowledge. If he chooses to ignore the will of his subordinates, he will lose their devotion and readiness to cooperate, what will lead to his loss of face.

³⁹ Nakane *ibid.*: 18.

⁴⁰ Morita, Reingold, Shimomura 1987: 130.

⁴¹ *Ibid.*: 149-50.

According to Morita: “To motivate people (in the company), you must bring them into the family and treat them like respected members of it”⁴², “The company is the property of the employees and not of a few top people. But those people at the top of the company have a responsibility to lead that family faithfully and be concerned about the members”⁴³. Employees are usually told that all company profits are supposed to belong to them like the family property belongs to the household members and that commercial gains are not the main goal of the company. They are made to believe it, even if they are not offered stock options and the company's share value does not affect their wages.

When I was working in Seibu Department Stores Ltd, and was undergoing training for middle rank employees in 1993, we were supposed to answer the test questions about our duties in the company. One question asked about the goal of our company business. There were 3 possible replies. I chose the one that stated it was gaining a profit and was surprised when a supervisor told me it was a wrong answer. The right one was: “solving the business problems”.

Earning money is a kind of taboo in Japanese company. It is not in good taste to ask a future employer about the wage and most young people applying for a job prefer to wait till they are told what their wage will be. There is also no custom of negotiating the wages with the employer on an individual basis. On the other hand, the individual work of an employee does not belong to him but to the company. If a journalist of a Japanese newspaper publishes a book based on articles originally written for the company, it will be published under the newspaper's name and not his.

A Japanese manager is responsible not only for managing the team-work of his staff, but also for taking care of their personal lives. He usually spends a lot of time paying personal attention to his subordinates. He can play a role of the formal go-between in their wedding ceremonies. He entertains employees after office hours in pubs and restaurants, where while sharing a glass of alcohol, he listens not only to their grievances related to work but also problems of their personal lives. In order to foster working relations as colleagues, Sony's Morita admits he used to have dinner with many young lower management employees almost every night and talk until late. He thought that workers who spend a lot of time together develop an atmosphere of self-motivation.

In return, subordinates are expected to commit themselves to the company far beyond the official office hours. Family-like unity is best symbolized

⁴² Ibid.: 138.

⁴³ Ibid.: 143.

by the way employees call their companies. They use the word *uchi* ウチ (内) 'my house' to call the company they are employed at and *otaku* オタク (お宅) 'your house' when they address another person's place of work. It is based on *uchi soto* 内外 distinction, referring to the private and official spheres of one's life and makes an employee and his skills totally immersed in the company framework. The expression *uchi* refers not only to the place of work, but also the organization, office, or school to which a person belongs, and it implies emotional group consciousness⁴⁴.

In a high profile acquisition battle fought by Internet company Livedoor and Fuji Television Network over control of radio broadcaster Nippon Broadcasting System in March of 2005, the employees of the radio broadcaster (excluding managers) issued a document entitled: "An announcement on which the lives of employees depend" (Nippon Broadcasting and Fuji TV belong to the Fuji Sankei Group but Livedoor is an outside company planning a hostile takeover of Nippon Broadcasting. Hostile takeovers are a rare occurrence in Japan where cross-shareholdings are common and stockholder's rights overlooked. Fuji Sankei Group management was struggling to keep Nippon Broadcasting as a part of its cross-shareholding business group). In the announcement, employees of Nippon Broadcasting, united like members of one family, strongly opposed Livedoor president's determination to secure a majority stake in their company. They justified their stance by saying that "they did not feel any 'love towards listeners' in Livedoor president Takafumi Horie's statements" and that "he planned to make use of financial arrangements rather than to run media like radio". "We do not think he understands what it means to make a responsible program and air accurate news"⁴⁵ wrote radio employees in the joint declaration of faith to their company.

Yet a family-like company is, in principle, a very anti-family concept, because it requires the employee to focus on company matters and sacrifice his own family life for it. It is still basically a husband's duty to work hard for the company and support his own household. In order to achieve this goal, he can work as long as he wants and can socialize with his co-workers or other company employees as much as he wants. He can spend time in bars and clubs with professional hostesses, if he finds it necessary for fulfilling his professional duty. He can even leave his family behind and move to another city or country to work. A practice of unaccompanied job

⁴⁴ Nakane *ibid.*: 3.

⁴⁵ 「リスナーへの愛情感じられぬ」朝日新聞 "Risunā e no aijō kanjirarenu". Asahi Shinbun, March 4th, 2005.

transfers is called *tanshin funin* 単身赴任 and is still quite common. He can do so, because his wife understands the social and professional requirements and she agrees to take the burden of responsibility for raising the children and doing all the housework. In such a way, the gender role in corporate family concept is clearly divided between a hard-working husband and his understanding wife.

Conclusion

The Institution of *ie* although officially abolished after the War World II has not only survived, but thrived in modern Japan. It has only undergone a significant transformation which made it adjustable to the changing times. Because of much better access to education and the growth of Japan's economy, *ie* has lost its traditional economic value. Family businesses have ceased to be the sole source of income and the only employment possibility for the younger generation. It does not offer an 'everything or nothing' solution for children and does not give the household head the absolute authority over other family members.

The system of *ie* has survived in the underworld organization known as the *yakuza* やくざ, which preserves a strict distinction between *oyabun* 親分 playing the role of father and *kobun* 子分 who symbolizes a biological child, although both sides are bound by only simulated kinship, modeled after *ie* concept⁴⁶. The structure of underworld organizations was not analyzed in this article, because it constitutes different dimension of society and as such deserves a separate study.

The concept of *ie* has survived in: 1) the family register and resident card system where *setai*, not an individual, is still the smallest social unit and family members nominate one person as a household head; 2) customary law, which in many cases still makes the eldest son the successor of the family property and business, making him responsible for the welfare of the aging parents; 3) countryside farm households and family-run *minshuku*; 4) the religious aspect - especially in preserving memory of ancestors who symbolize the continuity of *ie*; and 5) as a tool in business management, where a company is conceived as a household and all employees qualify as family members.

Contemporary Japanese society still operates according to the old, traditional family system which makes it significantly different from the societies of western, developed nations.

⁴⁶ Sugiyama-Lebra 1976: 172.

References

- Dunn, Charles J. 1997. *Everyday Life in Traditional Japan*. Tokyo, Charles E. Tuttle Company.
- Eisenstadt, Samuel Noah 1996. *Japanese Civilization*. London: The University of Chicago Press, Ltd.
- Foreign Press Center Japan 2004. *Japan. A Pocket Guide*. Tokyo: Foreign Press Center Japan.
- Hamada, Tomoko 1997. „Absent Fathers, Feminized Sons, Selfish Mothers and Disobedient Daughters: Revisiting the Japanese *Ie* Household”, *JPRI Working Paper* No. 33.
- Hardacre, Helen 2002. *Religion and Society in 19th Century Japan, A Study of the Southern Kantō Region, Using Late Edo and Early Meiji Gazetteers*, Ann Arbor: Center for Japanese Studies, University of Michigan Press.
- Hendry, Joy 1998². *Understanding Japanese Society*. London: Routledge.
- Itasaka, Gen (ed.) 1983. *Kodansha Encyclopedia of Japan*. Tokyo: Kodansha.
- Mason, Richard H. P., John Caiger 1997. *A History of Japan*. Rutland, Tokyo: Charles E. Tuttle Company.
- Moon, Okpyo 1998². *Is the ie disappearing in rural Japan? The impact of tourism on a traditional Japanese village; Interpreting Japanese Society*. London: Routledge.
- Morita, Akio, Edwin M. Reingold, Mitsuko Shimomura 1988. *Made in Japan*. London: Fontana.
- Nakane, Chie 1967 *Kinship and Economic Organization in Rural Japan*. London: University of London, The Athlone Press.
- Nakane, Chie 1973. *Japanese Society*. Harmondsworth, New York: Penguin Books Ltd.
- Ravina, Mark 1999. *Land and Lordship in Early Modern Japan*. Stanford: Stanford University Press.
- Sansom, George 1990⁷. *A History of Japan*. Tokyo: Charles E. Tuttle Company.

- Shimonaka Hiroshi (ed.) 1990. *Mypaedia*. Tokyo: Heibonsha.
- Sugimoto, Yoshio 2004². *An Introduction to Japanese Society*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sugiyama-Lebra, Takie 1976. *Japanese Patterns of Behavior*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Tubielewicz, Jolanta 1984. *Historia Japonii*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wakayama Hitoshi, Suzuki Setsuko et. al. (ed.) 1995. *Japan. Profile of a Nation*. Tokyo, New York, London: Kodansha International.
- Yamada, Masahiro 1998. *The Family in Transition*. Tokyo: The Foreign Press Center Japan.

Nambō Sōkei

Nampōroku czyli *Zapiski z południowych stron*

Rozdział I

Obogaki, czyli *Spisane z pamięci* (CZEŚĆ 2)

Tłumaczenie/translation: Anna Zalewska

<Kontynuacja CZEŚCI 1, która ukazała się w zimowym zeszytcie *Silva Iaponicarum*.>

17. Kozashiki no dōgu wa...

小座敷の道具ハ

W małym pokoju dobrze jest posługiwać się utensyliami, którym pod różnymi względami czegoś brakuje. Niektórzy ludzie nie lubią nawet drobnych uszkodzeń. Zupełnie nie można się z tym zgodzić. Trudno jest może używać współcześnie wypalonych naczyń, które są nadłamane lub pokryte siateczką spękania. Jednak cenne naczynia, takie jak naczynie typu *chaire* na sproszkowaną herbatę, z epoki Tang, są tym chętniej używane, gdy się je naprawi przy pomocy laki.

Dalej więc, jeśli mówimy o zestawieniu utensyliów, to właściwe jest zestawienie współczesnej czarki z *chaire* z epoki Tang. Choć w czasach Jukō wspaniałe utensylia istniały w dużej obfitości, to on sam ponoć wkładał swój skarb, czarkę typu *ido*¹, do woreczka i obchodził się z nią niczym z czarką typu *temmoku*², a do tego dobierał zawsze a to naczynie na herbatę typu *natsume*³, a to współcześnie wypalone *chaire*.

¹ Jap. *ido jawan*. Czarki *ido* stanowiły od epoki Muromachi i również w czasach Rikyū najbardziej poszukiwany typ ceramiki koreańskiej, szczególnie odpowiedni do herbaty w duchu *wabi*, czasami ceniony nawet bardziej niż japońska ceramika *raku*. Najpopularniejsze wyliczenie drogocennych typów czarek to *Ichi raku, ni hagi, san karatsu*, czyli „Pierwsze — *raku*, drugie — *hagi*, trzecie — *karatsu*”, jednak istniało też wyliczenie stawiające *ido* na pierwszym miejscu, a za nim ceramikę *raku*. Wykonywane były z szorstkiej, żelazistej glinki o kolorze po wypaleniu czerwonobrazowym.

² Jap. *temmoku jawan*. Typ czarek wytwarzanych w Chinach, w Japonii uważanych za najodpowiedniejsze do herbaty na poziomie *shin* i jako takie szczególnie drogocenne. Używane zwłaszcza podczas parzenia z zastosowaniem *daisu*, stawiane zwykle na specjalnej podstawie, co podkreśla uroczystą atmosferę. Tutaj przykład czarki Jukō przytoczony jest dla ukazania, jak może wyglądać kontrastowe zestawienie utensyliów

18. *Meibutsu no kakemono shoji no yakara wa...*

名物のけ物所持の輩ハ

Ci, którzy mają w swoich zbiorach słynne⁴ zwoje⁵, powinni też posiadać wiedzę o obchodzeniu się z wnąką⁶. Jeśli po zawieszeniu we wnące obraz

— czarka typu *ido*, szczególnie chętnie stosowanego przy herbacie w duchu *wabi*, a więc na poziomie *sō*, używana tak, jak zwykle używa się czarki *temmoku*, a więc właściwej dla poziomu *shin*. Por. rozdział *Metsugo, Po odejściu*: „Eki powiedział: — W parzeniu herbaty gęstej jest też ponadto poziom *sō*, a w parzeniu herbaty lekkiej jest też najgłębsze *shin*”.

³ Naczynie na sproszkowaną herbatę, używane podczas parzenia, zwykle lakowane, z pokrywką z takiego samego materiału i w takim samym kolorystyce. Słowo *natsume* oznacza „owoc jujuby”, który naczynie miało przypominać kształtem. Obecnie używane do parzenia lekkiej herbaty, w przeciwieństwie do *chaire*, używanego przy gęstej herbacie.

⁴ Jap. *meibutsu*. Dosł. „słynne przedmioty”, sprzęty uznawane za najbardziej drogocenne. Te, które należały np. do Sen no Rikyū nazwano później *Rikyū meibutsu*, należące do Takeno Jōō, *Jōō meibutsu* itp. Istniały podziały ustalające kolejne szczeble w hierarchii ważności w obrębie *meibutsu*, np. taki: *hōmotsu* („skarby”), *ōmeibutsu* („wielkie słynne przedmioty”), *meibutsu* („słynne przedmioty”), *chūkō meibutsu* („słynne przedmioty, które odzyskały sławę”).

⁵ Jap. *kakemono*, dosł. „coś, co się zawiesza”, także *kakejiku*, *jiku*, *kakefuku*. Obraz lub kaligrafia, wypisane na karcie papieru lub na jedwabiu, i oprawione w sposób umożliwiający zawieszenie na ścianie, tzn. podklejone papierem i naklejone następnie na materiał, który tworzy zwój. U dołu zwój przyklejony jest do zrobionej z drewna, kości słoniowej itp. rolki, *jiku*, na którą się go nawija (dlatego cały zwój bywa też nazywany *jiku*), u góry zaś przeczepiony jest sznureczek, *akeo*, na którym można zwój zawiesić. Zwój jest jednym z najcenniejszych sprzętów, jakich używa się w drodze herbaty i pierwszą rzeczą, którą zwykle ogląda się po wejściu do pokoju herbacianego. Często do oprawy używane są drogocenne stare materiały, których wzory są starannie dobrane do treści zwoju.

⁶ Jap. *toko* lub *tokonoma*. Jeden z elementów pokoju herbacianego, wnąka w jednej ze ścian pokoju, o podłodze wykładanej tatami lub deskami. Wywodzi się z wcześniejszej wnąki stosowanej w stylu *shoinzukuri* (por. przypis 25 w CZĘŚCI 1) oraz *oshiita*, deski, ustawianej przed zawieszonym na ścianie obrazem buddyjskim, na której stawiano tzw. *mitsugusoku*, „trzy sprzęty liturgiczne” (kadzielnicę, wazę z kwiatami i świecznik). O ile początkowo wnąka taka, ze względu na to, że była umieszczona wyżej niż reszta podłogi w pomieszczeniu, mogła być przeznaczona do posadzenia szczególnie szacownych gości, to później zyskała funkcje czysto dekoracyjne i oprócz obrazów buddyjskich zaczęto w niej eksponować inne drogocenne przedmioty. W pokoju herbacianym na ścianie wnąki zwykle wieszają się zwoje z obrazem lub kaligrafią i ustawia kwiaty w wazonie albo zawieszają kwiaty w wazonie na haczyku umocowanym na słupie lub na ścianie.

w układzie poziomym⁷ wygląda, jakby był przygnieciony przestrzenią od góry i dołu, można opuścić sufit wnęki, a jeśli obraz w układzie pionowym jest zbyt długi, to sufit można podnieść. Ani trochę nie należy ubolewać nad tym, że inne zwoje źle wyglądają we wnęce. Wystarczy, że te słynne zwoje, przechowywane niczym skarby, będą się dobrze prezentować. Jeśli chodzi o obrazy, to są obrazy lewostronne i prawostronne. W zależności od ukierunkowania pokoju herbacianego należy dobrze się zastanowić nad umiejscowieniem wnęki i odpowiednio wybudować pokój.

19. Kakemono hodo daiichi no dōgu wa...

掛物ほど第一の道具ハ

Żaden ze sprzętów nie ma pierwszeństwa przed zwojem. Zwój jest tym, co sprawia, że pogrążając się w herbacianym skupieniu, i goście, i gospodarz łączą swoje serca i osiągają drogę. Najpierwsze są tutaj ślady tuszu⁸ pozostawione przez mistrzów zen. Z szacunkiem odczytując to, co wyrażają znaki, podziwiamy cnotę tych, co je napisali, ludzi drogi i patriarchów. Nie zawiesza się zwojów wypisanych przez świeckich. Jednakże zdarza się, że zawieszane są zwoje z pieśniami drogi⁹, stworzonymi przez poetów. A w pokoju herbacianym o wielkości czterech i pół maty nastawienie serca jest już zupełnie inne niż w pustelni z traw. Należy to dokładnie rozróżnić. Te zwoje, które łączą w sobie słowa buddów i patriarchów z cnotą tego, który je pisał, są pierwsze i stanowią drogocenne skarby. Za drugie uznamy te, które choć zawierają słowa buddów i patriarchów, to jednak ten, kto je napisał, nie był świątobliwym mnichem. W zależności od twórcy, zdarza się także, że zawiesza się i

⁷ Zwoje eksponowane we wnęce są zwykle oprawione tak, że są zawieszane pionowo, czyli rozwijane od góry do dołu, w przeciwieństwie do *makimono*, zwojów rozwijanych w bok, od prawej do lewej, ale sam obraz lub kaligrafia mogą być namalowane na papierze ułożonym pionowo lub poziomo.

⁸ Jap. *bokuseki*. W Japonii określenie kaligrafii wypisanych przez wybitnych mistrzów szkoły zen, zarówno japońskich jak i chińskich; najstarsze zachowane i najwyżej cenione *bokuseki* to kaligrafie Yuanwu Keqin (jap. Engo Kokugon, 1063-1135), autora *Biyantu* (jap. *Hekiganroku*, *Zapiski błękitnej skały*). Według przekazów, Murata Shukō miał otrzymać kaligrafię Engo od Ikkyū jako potwierdzenie osiągnięcia przezeń oświecenia, co stało się początkiem szczególnego związku drogi herbaty z postacią Engo. W szerszym znaczeniu *bokuseki* oznacza kaligrafie, w przeciwstawieniu do malarstwa.

⁹ Jap. *dōka*, także *kyōkunka*. Pieśni *tanka* (rzadziej *chōka*), popularne od okresu Muromachi do Edo, zawierające pouczenia moralne buddyjskie lub konfucjańskie, a także przedstawiające nauki różnych sztuk, takich jak droga herbaty, sztuki walki, gra w piłkę *kemari* i in.

obrazy. Wśród obrazów namalowanych przez mnichów z Tang wiele jest takich, które przedstawiają wyobrażenia postaci buddów i patriarchów. Niektórzy ludzie nie zawieszają takich obrazów, mówiąc, iż pokój przypominałby wtedy kaplicę, lecz to zupełnie nie tak. Tym bardziej są one godne szacunku i można je wieszać w pokoju herbacianym. Eki powiedział, iż pokładanie wiary w prawie buddów jest szczególnie ważne.

20. *Kozashiki no ryōri wa, shiru hitotsu...*

小座敷ノ料理ハ汁一ツ

Jeśli chodzi o potrawy podawane w małym pokoju, to wystarczy jedna zupa i dwie lub trzy jarzyny¹⁰, a i sake też można podać odrobinę. Do pokoju urządzonego w duchu *wabi* nie pasowałyby zbyt wystawne dania. Oczywiście, mocniejszy lub lżejszy smak dobranych potraw należy rozpatrywać podobnie jak wszystko inne w *chanoyū*.

21. *Handai wa tsukue no gotoku shite...*

飯台ハツクエノゴトクシテ

Stolik do ryżu wygląda niczym niski stół do pisania i mogą przy nim spożywać posiłek dwie lub trzy lub cztery osoby. Taka jest codzienna praktyka w gajach zen¹¹. Dlatego też Jōō czy Sōeki, kiedy podejmowali herbatą gości z Daitokujii¹² i Nanshūji¹³, przy różnych okazjach podawali

¹⁰ Określenie posiłku w duchu herbaty *wabi*, podawanego podczas *chaji*, pełnego, formalnego spotkania herbacianego; po takim posiłku następuje gęsta herbata. Rikyū uprosił podawany wówczas do herbaty posiłek składający się z potraw wytwornych i przesadnie ozdobnych, starając się stworzyć dania smaczne, a jednocześnie stosowne do herbaty *wabi*. Składały się na nie ryż i jedna zupa, *ichijū*, do tego potrawy określane tu jako trzy jarzyny, *sansai*, w rzeczywistości zawierające również pieczone i marynowane ryby itp. Potrawy podawane przez Rikyū wyliczone są dokładnie w rozdziale drugim *Nampōroku*, pt. *Kai, Spotkania*.

¹¹ Jap. *zenrin*. Świątynia, klasztor należące do szkoły zen; miejsce, gdzie gromadzą się osoby oddające się praktyce zen.

¹² Świątynia należąca do szkoły *rinzai zen*, znajdująca się w Murasakino w Kioto, główna świątynia odłamu Daitokujih; założona na pocz. XIV w., później podupadła, odzyskała świetność w XV w. dzięki staraniom Ikkyū i in. Poczynając od Murata Shukō mistrzowie drogi herbaty utrzymywali związki z Daitokujii, m.in. budując na jej terenie swoje pustelnie. Rikyū ufundował na jej terenie bramę nazwaną Kimmōkaku; ustawienie na niej posągu Rikyū wywołało gniew Toyotomiiego Hideyoshiego i miało być ostatecznym powodem, dla którego nakazał Rikyū popełnienie samobójstwa.

¹³ Świątynia szkoły *rinzai zen* w Sakai, założona w 1556 r., należy do odłamu Daitokujih. Wielu z ludzi herbaty, mieszkających w Sakai, powierzyło się opiece

dania na stoliku do ryżu. Ponieważ pokój o wielkości na przykład jednej maty zwykłej i jednej *daime*, czyli krótszej¹⁴, jest zbyt mały, trudno byłoby taki stolik wnosić i wynosić. Odpowiedni do tego jest pokój o wielkości dwóch, trzech lub czterech mat, a zwłaszcza czteroipółmatowy. W pokoju herbacianym powinno być inne wejście dla gospodarza niż wejście do przyrządzania herbaty¹⁵, gdyż wnoszenie stolika przez wejście do przyrządzania herbaty nie jest zalecane. Gospodarz najpierw wnosi stolik do pokoju i przeciera go ściereczką, a następnie napełnia miseczki uformowanym ryżem¹⁶, przykrywa je pokrywkami, stawia na miseczkach do zupy i tak przygotowane ustawia na okrągłej drewnianej tacy, którą zanosi i stawia na stoliku, zaś zupę podaje w wazie na zupę. Również jarzynę podaje a to w kociołku, a to w misie, to już zależy od wyglądu potrawy. Sake wystarczy, jeśli się poda raz albo dwa razy, a pije się ją z pokrywek miseczek do zupy. Goście powinni zwrócić szczególną uwagę na to, by jeść schludnie. Ogólnie rzecz biorąc, potrawy podawane na

duchowej mistrzów zen z tej świątyni. Jej drugim z kolei opatem był Shōrei (por. przypis 51 w CZEŚCI 1), który doprowadził do tego, iż została podniesiona do rangi *jissetsu*, czyli jednej z „dziesięciu świątyń”, drugiej po *gozan*, „pięciu górach”, rangi w hierarchii ważności świątyń szkoły rinzai zen.

¹⁴ Rodzaj maty *tatami*, używanej w pokojach herbacianych, mata krótsza od zwykłej o około jedną czwartą, dokładne wymiary początkowo nie były ustalone. W rozdziale szóstym *Nampōroku*, pt. *Sumihiki, Zatarite tuszem*, Rikyū tak podaje wielkość *daime*, wiążąc ją z wielkością *daisu*: „Wycięcie paleniska *ro* po prawej stronie środkowego słupa nazywane jest wycięciem *daime*, a jest to tak, że z maty o długości sześciu *shaku* i trzech *sun* (189 cm) usuwa się jedno *shaku* i cztery *sun* (42 cm) na głębokość *daisu* oraz jeden *sun* (3 cm) na grubość parawanu. (...) Miara maty *daime* jest taka jak następuje: z sześciu *shaku* i trzech *sun* (189 cm) usunąć z drugiego końca jedno *shaku* i pięć *sun* (45 cm) tak jak to zostało opisane wyżej, pozostaje mata o długości cztery *shaku* i osiem *sun* (144 cm)”. Według przekazu Yamanoue Sōji (1544-1590, mistrz herbaty i jeden z głównych uczniów Rikyū) początki stosowania *daime* sięgają czasów Takeno Jōō. Wprowadzenie *daime* stworzyło nowe możliwości w układzie pokoju herbacianego w duchu *wabi*; skrócenie maty stwarzało pożądane w stylu *sōan* wrażenie niewielkiej, ciasnej przestrzeni i skromności.

¹⁵ Jap. *chatateguchi*, nazywane też *sadōguchi* lub *katteguchi*, wejście dla gospodarza i jego pomocników, zwykle drzwi *fusuma*. Dla gości przeznaczone jest specjalne, osobne wejście, *nijiriguchi*.

¹⁶ Jap. *mossō*. Ryż, który został uformowany w drewnianej formie; później zaczęto tak określać także ryż, którego nałożono dokładnie tyle, ile trzeba dla obecnych osób, bez możliwości dokładki — tutaj prawdopodobnie to chodzi o to drugie znaczenie. Ponieważ normą było podawanie ryżu w takiej ilości, by można było zjeść więcej niż jedną miseczkę, podanie wyznaczonej ilości ryżu ma stwarzać wrażenie prostoty i wstrzemięźliwości, pasującej do herbaty *wabi*, a tutaj szczególnie do zapożyczonego z klasztoru zen stolika do ryżu.

stolika do ryżu zdecydowanie powinny być przyrządzone lekko. Jedna zupa i jedna, a co najwyżej dwie jarzyny, i można też nie podawać już niczego do herbaty¹⁷. Poza tym jest jeszcze taki sposób podawania, że te trzy przedmioty: miseczki do ryżu, miseczki do zupy i pokrywki podaje się zawiniętą każdą z osobna w barwione indygiem bawełniane chusteczki, zaś uformowany ryż, podobnie jak się to robi w świątyniach, wnosi się w misie i gospodarz nakłada go każdemu z gości. Można też robić tak, że goście podsuwają miseczki, do których nakłada im się ryżu. Oczywiście, stolika do ryżu nie używa się przy potrawach z mięsa i ryb¹⁸.

Dopisek:

W zależności od rodzaju jarzyny należy podać odpowiednio po jednej albo po dwie pokrywki do misek.

22. *Hachatsubo kozashiki ni mo...*

葉茶壺小座舗二モ

Zdarza się i tak, że słój na herbatę w listkach¹⁹ ustawia się również jako ozdobę w małym pokoju. Zwykle robi się tak przy okazji otwarcia słoja²⁰. Kiedy goście mają po raz pierwszy tego dnia wejść do pokoju herbacianego, zawieszają się zwój i przed nim ustawia się słój. Wystawiając słój w małym pokoju otwór słoja przykrywa się i można też użyć sznureczka do przytrzymywania materiału, którym okrywa się otwór. Naturalnie, jeśli już obowiązuje się go długim, ozdobnym sznureczkiem, to należy to zrobić w sposób prosty i nierzucający się w oczy. Niedobrze jest chępić się zastosowaniem przeróżnych węzłów, niby to mających głębokie znaczenie. Choć zwykle w małym pokoju nie zakłada się na słój plecionki

¹⁷ Tzn. słodkich ciasteczek, zwykle podawanych tuż przed herbatą, i innych dodatków jak owoce, kiszonki itp.

¹⁸ Stolik do ryżu jest przedmiotem zapożyczonym z klasztorów zen, gdzie obowiązywały posiłki ściśle postne, dlatego też nie jest stosowne podawanie na nim pożywienia zawierającego mięso i ryby, oznaczającego złamanie buddyjskiego zakazu *sesshō*, zabijania istot żywych.

¹⁹ Jap. *hachatsubo*, *chatsubo*, duży, ceramiczny słój, w którym przechowuje się herbatę w listkach przed zmieleniem ich na proszek, *matchę*. Do czasów Rikyū wysoko cenione jako jedne z utensyliów herbacianych, później ich znaczenie się zmniejszyło.

²⁰ Jap. *kuchikiri*. Herbata zebrana w danym roku i poddana odpowiednim procesom produkcji była następnie przechowywana w słojach, bez zmielenia. Zwykle do jesieni danego roku zużywano herbatę pochodzącą ze zbiorów z poprzedniego roku, a jesienią (współcześnie w listopadzie, dawniej w dziesiątym miesiącu kalendarza księżycowego) dokonywano *kuchikiri*, czyli otwarcia dotąd zaklejonych papierem słoików z nową, tegoroczną herbatą. *Kuchikiri* to także nazwa spotkania herbacianego, podczas którego odbywa się uroczyste otwarcie i słój z listkami jest najważniejszym sprzętem.

ze sznura, to jednak przy okazjach innych niż otwarcie słoja można ją założyć, w zależności od tego, jaki to jest słoj.

23. *Sutetsubo to iu koto ari.*

捨壺といふことあり

Mówi się czasem o *sutetsubo*, czyli „porzuconym słoju na herbatę”. Gdy Kojimaya Dōsatsu²¹ nabył prawdziwy słoj na herbatę²², a był to słoj tak piękny, że aż było o nim głośno w tym czasie, wielu ludzi wyrażało chęć obejrzenia go, jednak Dōsatsu mówił:

— Jakżeż miałbym ustawiać jako ozdobę taki słoj, który nawet imienia nie ma²³ — i tak przez skromność nie wystawiał słoja na pokaz.

Pewnego razu goście zaproszeni na spotkanie herbaciane takie jak zwykle, przybyli do niego, usiedli na ławeczce i przez posłańca przekazali gospodarzowi takie słowa:

— Przyszliśmy tu dziś przede wszystkim powodowani wielką chęcią ujrzania słoja. Nie wejdzimy, jeżeli go nie wystawisz.

Nic już na to nie mogąc poradzić, Dōsatsu wziął słoj i nałożywszy jedynie osłonę na jego otwór, położył słoj na boku, na podłodze przy drzwiczkach dla gości²⁴, a sam udał się powitać zgromadzonych.

²¹ Kojimaya Dōsatsu (?-?). Mieszczanin z Sakai, człowiek herbaty, współczesny Rikyū; znany z tego, iż miał w swoich zbiorach słynne sprzęty, takie jak opisany tutaj słoj na herbatę, obraz z kaligrafią Muji (jap. Mokkei, 1280-1294, chiński malarz, bardzo ceniony w Japonii) i in.

²² Jap. *matsubo*. Określenie *chatsubo*, czyli słoja na herbatę w listkach, dla odróżnienia od *chaire*, naczynka na sproszkowaną herbatę, gdyż słoje takie początkowo nazywano również *chaire*. Słowem *matsubo* nazywano także słoje bez wzorów itp typu *ruson tsubo*, czyli „słoj z Luzonu” (w rzeczywistości sprowadzane z Chin, drogą morską przez Filipiny), szczególnie cenione jako słoje na herbatę w listkach.

²³ Sprzęty herbaciane, a zwłaszcza te szczególnie cenne, częstokroć obdarzane były własnymi nazwami, *mei*; nadawano je często podczas spotkań herbacianych, nawiązując do postaci twórcy, właściciela, okazji, gdy sprzęt został pokazany, wiersza itp.

²⁴ Jap. *nijiriagari*, *kuguri*, później raczej *nijiriguchi*, dosł. „drzwiczki do wsuwania się na klęczkach”. Do pokoju herbacianego goście wchodzi specjalnie dla nich przeznaczonym wejściem, małymi drzwiczkami zwykle o szerokości jednego *shaku*, dziewięciu *sun* i pięciu *bu* (58,5 cm) i wysokości dwóch *shaku*, dwóch *sun* i pięciu *bu* (67,5 cm). Takie wejście dla gości prawdopodobnie przyjęło się na stałe w architekturze drogi herbaty już w czasach Rikyū. Wchodząc przez tak niewielkie drzwiczki każdy z gości musiał się zgiąć i skłonić, co wywoływało poczucie równości wszystkich i pokory. W niektórych pokojach herbacianych budowano specjalne tzw *kiniguchi*, czyli wejście dla szczególnie dostojnych gości.

Gdy goście odsunęli drzwiczki, zobaczyli, iż obok nich leży przewrócony słój. Poprosili gospodarza, by ustawił słój we wnęce, a wtedy Dōsatsu wyszedł do nich i wypowiedział takie oto słowa:

— Wyjąłem go, ponieważ po wielokroć wyrażaliście takie życzenie, jednak nie jest to słój, który można by ustawić we wnęce. Porzuciłem go tam z myślą, że co najwyżej przechodząc koło niego obdarzycie go spojrzaniem. Zechciejcie obejrzeć go tam, gdzie jest.

Jednakowoż goście po wielokroć sprzeciwiali się i wreszcie po tym jak już obejrzeliby słój, Dōsatsu ustawił go we wnęce. Słój ten później otrzymał nazwę *Kojimaya no Shigure*, Jesienny deszczużyk²⁵ Kojimai. Ludzie zachwycili się tą historią i „porzucony słój” stał się modny.

Sōeki powiedział:

— Oczywiście, w zależności od sytuacji można też wprowadzić i taki pomysł, jednak jeśli robi się to tylko po to, by pokazać słój, o który proszą goście, to uprzejmiej byłoby ustawić go we wnęce. „Porzucony słój” jest kłopotliwy. Z pewnością nie jest to coś, co należy naśladować.

24. *Furo ni te sumi, shobō shite...*

風炉にて炭、所望して

Gdy używane jest letnie palenisko *furo*, goście nie proszą o pokazanie węgla²⁶. Można jednak, gdy wszystkie kolejne czynności zostaną zakończone, obejrzeć ułożenie popiołu²⁷ i zmieniający się ogień.

²⁵ *Shigure* to deszcz, który pada od późnej jesieni do początku zimy, to padając, to przestając. Według przekazu Yamanoue Sōji szkliwo na tym słoju wywoływało wrażenie padającego deszczu, a ponadto późna jesień to pora, kiedy dokonuje się otwarcia słoików z herbatą, stąd nazwa tego słoja.

²⁶ Jeden z elementów parzenia stanowi *sumidema*, czyli układanie węgla w palenisku przez gospodarza, czemu przyglądają się goście. Gdy używane jest *ro*, palenisko zimowe, w momencie, kiedy gospodarz przygotowując się do układania węgla omiata miotełką z piór drewnianą ramę okalającą palenisko, goście przysuwają się do paleniska, by przyglądać się czynnościom gospodarza. Kiedy gospodarz dołoży do paleniska ostatni kawałek przygotowanego węgla, goście wracają na swoje miejsca. Nie robi się tego przy *furo*, czego przyczyną może być to, że *furo* ustawiane jest trochę dalej od gości, na macie, na której siedzi gospodarz, i niemożliwe byłoby zebranie się wokół paleniska, tak jak przy *ro*; ze względu na budowę *furo*, ułożenie węgla w palenisku nie byłoby też tak dobrze widoczne. Inne możliwe wytłumaczenie tego jest takie, że latem, kiedy jest gorąco, gospodarz nie zaprasza gości bliżej paleniska, czyli bliżej ognia.

²⁷ Istnieje wiele sposobów ozdobnego układania popiołu w palenisku letnim (podczas gdy nie ma ich w zimowym), nazywanych *haigata*, „forma popiołu”. Zwykle formy takie są symbolicznym odwzorowaniem form naturalnych: gór itp. Oprócz funkcji

25. *Tsurube wa tsukubaite...*

ツルベハツクバヒテ

Kwadratowy cebrzyk, *tsurube*²⁸, należy stawiać na podłodze przykłękając. Nie powinno się go później przesuwac. Moze tez stac w tym miejscu az do konca. Należy go uprzatnac dopiero po wyjściu gości. Wiele jest dotyczących go przekazów ustnych i sposobów posługiwania się nim.

26. *Shin no teoke wa te o yoko ni oki...*

真ノ手桶ハ手ヲ横ニ置

Niektórzy twierdzą, iż okrągły ceberek, *teoke*²⁹, z poziomu *shin*, należy ustawiać rączką w bok, zaś kwadratowy cebrzyk tak, by rączka była ustawiona pionowo. Inni zaś mówią, iż należy stawiać okrągły ceberek tak, by rączka była ustawiona pionowo, a kwadratowy cebrzyk — rączką w bok. Eki mówił, iż oba należy ustawiać rączką w bok. Jeśli ustawi się je tak, by rączka była skierowana pionowo, to przede wszystkim czerpakiem³⁰ będzie się zahaczało o nią i trudno będzie nim poruszać. W przypadku utensyliów, co do których już wcześniej byłoby ustalone, iż rączkę należy ustawiać pionowo — nic już nie można by poradzić, ale skoro są to utensylia, które nie mają ustalonych metod posługiwania się, to można robić tak, jak jest wygodnie. Okrągłego ceberka należy używać wyłącznie przy zimowym palenisku *ro*. Nigdy nie należy go używać przy letnim palenisku *furo*. Kwadratowego cebrzyka można używać o każdej porze roku, jednak najlepiej jest stosować go przy przecinaniu otworu słoja na herbatę albo przy porannych spotkaniach.

ozdobnych, ułożenie popiołu ma też służyć stworzeniu dobrych warunków dla rozniecania ognia w danej porze roku.

²⁸ Jap. *tsurube*, kwadratowe wiaderko z rączką, używane jako *mizusashi*, czyli naczynie na czystą, zimną wodę. Według przekazów, to Takeno Jōō miał pierwszy użyć jako *mizusashi* prawdziwego drewnianego cebrzyka od studni, chcąc od razu zanosić do *mizuya* wodę zaczerpniętą ze studni. Obecnie nie są znane przyczyny, dla których Rikyū zaleca takie, a nie inne obchodzenie się z tym sprzętem.

²⁹ Jap. *teoke*. Okrągłe drewniane wiaderko; według przekazów, Murata Shukō, zainspirowany lakowanym okrągłym ceberkiem Ashikagi Yoshimasy, miał pierwszy zastosować zwykły ceberek z drewna cedru japońskiego.

³⁰ Jap. *hishaku*, bambusowy czerpak z małą główką i długą, cienką rączką; czerpie się nim zimną wodę z *mizusashi* i wrzaca z kociołka.

27. *Fuji no kai ni wa ikanimo...*

不時の会にはいかにも

Podczas spotkań zwołanych niespodziewanie należy postarać się użyć choćby jednego czy dwóch sprzętów stanowiących skarby gospodarza, a wszystkie czynności należy wykonywać w najbardziej formalny sposób, na poziomie *shin*. W sercu zaś należy zachować stan ducha nieformalny, na poziomie *sō*.

28. *Kozashiki no hanaire wa...*

小座敷ノ花入ハ

Do małego pokoju pasuje naczynie na kwiaty zrobione z kawałka łądy bambusa, koszyk, tykwa i inne. Naczynia metalowe³¹ zasadniczo pasują do pokoju o wielkości czterech i pół maty. W małym pokoju też mogą być użyte, jeśli tylko do niego pasują.

29. *Mentsu no koboshi, tojime o mae ni...*

メンツノコボシ、トヂ目ヲ前ニ

Sōeki mówił, iż naczynie do wylewania wody, zrobione z wygiętego cienkiego kawałka drewna³², należy ustawiać złączeniem do siebie, i podstawkę pod pokrywę³³ zrobioną z uciętego kawałka bambusa — również sęcziem do siebie. Tymczasem Dōan³⁴ miał nakazywać, by

³¹ Naczynia z brązu i innych stopów; sprowadzane z Chin i innych krajów Azji Południowo-Wschodniej, były w Japonii wysoko cenione i zwykle traktowane jak przedmioty z poziomu *shin*, dlatego też Rikyū opisuje je jako bardziej stosowne do większego pomieszczenia.

³² Jap. *mentsu* lub *mentsū*, inaczej *magemono*, naczynie do wylewania wody, którego bok zrobiony jest z jednego, cienkiego pasma drewna, zwykle czerwonego cedru; złączenie jest bardzo ciasno spasowane i przytrzymane cienkimi paskami z kory drzewa wiśni i in. Według przekazów, Takeno Jōō miał pierwszy zastosować takie naczynie w *mizuya*, a Rikyū również w pokoju herbacianym.

³³ Jap. *futaoki*. Niewielka podstawka, na którą odkłada się pokrywę kociołka w trakcie parzenia herbaty, w herbacie w duchu *wabi* często z prostego, świeżo uciętego kawałka bambusu; również z innych rodzajów drewna, ceramiki, metalu itp., o wielu kształtach, jak figurki zwierząt (zwłaszcza zodiakalnych), ludzi itp.

³⁴ Sen no Dōan (1546-1607), syn Rikyū, człowiek herbaty, m.in. wraz z Rikyū był mistrzem herbaty u Hideyoshiego. Jego styl był określany jako *gō no cha*, „herbata twarda” lub *dō no cha*, „herbata dynamiczna”, w przeciwstawieniu do herbaty Shōana, adoptowanego syna Rikyū i jego spadkobiercy, którą określano jako *jū no cha*, „herbata miękka” lub *sei no cha*, „herbata spokojna”. Znany jest układ pokoju herbacianego

zarówno złączenie, jak i sęczek podstawki pod pokrywkę były zwrócone na skos w stronę gości. Kiedy zapytałem, jak to rozstrzygnąć, Eki odpowiedział:

— Ogólnie, czy to na macie na utensylia, czy na półce³⁵, czy to wtedy, gdy utensylia są ozdobnie ustawione³⁶, czy wtedy, kiedy dokłada się węgla i parzy herbatę — zawsze utensylia ustawiasz tak, by były zwrócone do ciebie. Również ustawienie sprzętów względem siebie nie jest pomyślane tak, by służyło pokazywaniu ich gościom. A cóż dopiero w trakcie czynności przyrządzania herbaty — nigdy nie powinno się obchodzić ze sprzętami tak, jakby się je pokazywało gościom. Gdyby tak było, to czyż nie trzeba by wtedy również *chaire*, naczynie na herbatę, ustawiać bokiem, by goście dobrze je widzieli? Naturalnie, kiedy wystawia się sprzęty do obejrzenia, gdyż goście o to poprosili, to zwraca się je przodem do gości. Zrozumienie takich spraw jest niezwykle ważne. Zwłaszcza jeśli chodzi o podstawkę pod pokrywkę, to dotarł do mych uszu przekaz mówiący, iż gdy Nōami używał przy parzeniu podstawki z pieczęci³⁷ mistrza Linji³⁸, to znaki na pieczęci zwracał tak, by sam mógł je odczytać, i mówił ponoc, żeby zwracać je w stronę rączki czerpaczka. To samo dotyczy podstawek, które mają kształt żywych stworzeń. A skoro by się zwracało bambusową podstawkę sęcziem ku gościom, to czyż nie należało by i podstawki z pieczęci ustawić tak, by goście mogli odczytać znaki na niej? W obu przypadkach byłoby to błędem. I tak samo ustawianie naczyń z wygiętego kawałka drewna złączeniem do siebie powinno być uznane za zgodne z prawdziwym znaczeniem tej zasady.

przez niego zaprojektowany, a także sprzęty, jakie szczególnie cenił bądź których wykonanie zlecił.

³⁵ Jap. *tana*. Istnieją różne rodzaje półek używanych podczas parzenia herbaty, wykonanych z różnych gatunków drewna, w tym także zamykane szafeczki. Ustawia się na nich różne sprzęty, takie jak *mizusashi*, *natsume*, kładzie się czerpak itp.

³⁶ Jap. *kazarioku*. W zależności od rodzaju parzenia, okazji itp przed parzeniem i po nim można zostawić niektóre z użytych utensyliów w pokoju herbacianym dla ozdoby, np czerpak i podstawkę pod pokrywkę kociołka.

³⁷ Według przekazów, pieczęć używana przez Linji miała trafić do rąk Ashikagi Yoshimasy, który zrobił z niej podstawkę pod pokrywkę i bardzo wysoko ją cenił. Yoshimasa przekazał tę podstawkę Nōamiemu, który z kolei używał jej zawsze wraz z dwoma innymi słynnymi sprzętami. Później na jej wzór została stworzona forma podstawek o kształcie pieczęci.

³⁸ Jap. Rinzai (–867), chiński mistrz zen z czasów dynastii Tang, twórca szkoły rinzai zen; wielu japońskich mistrzów herbaty było związanych ze szkołą rinzai, przyjmując przewodnictwo duchowe jej mnichów.

30. *Sei takaki chaire wa...*

セイ高キ茶入ハ

Wysokie *chaire*, naczynko na herbatę, wyjmuje się z woreczka³⁹ tak, by woreczek zsunąć w dół, a niskie *chaire* — tak, by podnieść je do góry.

31. *Nogake, kariba nado nite...*

野ガケ、狩場ナドニテ

Zdarza się tak, że zaprasza się gości na spotkanie herbaciane przy okazji rozrywki wśród łąk⁴⁰ lub polowania. Gdy Sōeki podawał herbatę na górze Daizenji⁴¹, ja, głupi mnich, towarzyszyłem mu i zajmowałem się sprawami kuchennymi, dlatego też mogłem dobrze przyjrzeć się temu, co robił. Sōeki powiedział, iż wprawdzie herbata podczas rozrywki wśród łąk nie rządzi się osobno ustalonymi prawami, jednak trudno jest ją przygotować, jeśli nie opanowało się najpierw wszystkich podstawowych zasad. Przede wszystkim, jeśli gości porwie piękno krajobrazu, nie poświęcą głębokiej uwagi samemu spotkaniu. Najważniejszą sprawą jest staranie o utrzymanie skupienia gości. Dlatego też dobrze jest użyć szczególnych sprzętów, takich jak drogocenne *chaire*. Na górze Daizenji użyte zostało *chaire* typu *shiribukura*, o szerokim spodzie, włożone do herbacianej skrzyneczki⁴². Należy to dobrze rozważyć. Pierwszą zasadą jest, iż naczynia należy opłukiwać wodą, by wywołać poczucie świeżości. Jeśli wzbudzimy zbyt duże ożywienie, spotkanie będzie wyglądało jak przyjęcie, zaś jeśli będziemy zachowywać się chłodno, to uwagę gości pochłonie piękno krajobrazu. Trudno o powodzenie, jeśli gospodarz nie jest wprawy.

32. *Nogake wa, nakanzuku sono tochi no...*

³⁹ Tutaj *fukuro*, zwykle *shifuku*, ozdobny woreczek używany zarówno do ochrony *chaire* w trakcie przechowywania, jak i podczas parzenia herbaty, często wykonany z drogocennych, starych materiałów, o ustalonych wzorach, takich jak np. *Satsuma kandō*, „ścieżka typu Satsuma”, czy *chōsōkamon*, „we wzór motyli, traw i kwiatów”.

⁴⁰ Jap. *nogake*. Majówka, piknik, spotkanie towarzyskie na świeżym powietrzu organizowane zwykle wiosną lub jesienią; później tego słowa zaczęto też używać w znaczeniu spotkania herbacianego na dworze. W *Nampōroku* bywa używane w obu tych znaczeniach.

⁴¹ Identyfikowana dawniej zwykle jako góra Daizenji w Kurume, pow. Mizuma, na Kyūshū, obecnie Kumakura Isao (*Nampōroku o yomu, Czytając Nampōroku*, Kioto 1983, str. 72) sugeruje, iż jest to góra w miejscowości Tagawa, również na Kyūshū.

⁴² Jap. *chabako*. Przenośne pudełko na podstawowe sprzęty herbaciane: naczynia na herbatę, czerpak, pędzel itp., używane w podróży lub podczas pikników.

野ガケハ、就中其土地ノ

Podając herbatę wśród łąk należy wybrać w okolicy miejsce szczególnie urzekające czystością. Zwykle dobre są miejsca w cieniu sosen, nad brzegiem rzeki czy wśród murawy. Najważniejsze powinno być, by serca i gospodarza, i gości były czyste i nieskalane. Jednakowoż, nie jest tak, by tylko na ten czas należało je oczyścić. Jedna droga herbaty zawsze była miejscem dążenia do osiągnięcia drogi⁴³; trudno jest nią podążać temu, kto nie jest wolny od skałań i oddalony od pospolitego świata. Kiedy przyrządza ją człowiek niedojrzały, *chanoyu* wśród łąk, na ognisku z chrustu, jest niczym więcej niż tylko naśladownictwem. Ani co do czynności przy parzeniu, ni co do wszelkiego rodzaju sprzętów nie ma ustalonych praw. Jednak dlatego właśnie, iż nie ma ustalonych praw, prawem jest wielkie prawo. Jego wykładnia jest taka, iż po prostu należy całym sercem dążyć do osiągnięcia drogi, a jako że jest to sztuka wykraczająca poza formy, ktoś, kto nie wnika głęboko, nie powinien się nią zajmować. Człowiek herbaty w naturalny sposób pozna, iż nadszedł czas, kiedy może się podjąć przyrządzania herbaty wśród łąk.

33. *Jōō, wabi chanoyu no kokoro wa...*

紹鷗、ワビ茶ノ湯ノ心ハ

Jōō powiadał, iż jeśli chodzi o istotę *chanoyu* w duchu *wabi*, to pieśń autorstwa szlachetnego Teiki⁴⁴, zawarta w *Nowym zbiorze pieśni dawnych i nowych*⁴⁵:

Gdy patrzę w dal, nie ma ni kwiatów ni barwnych liści
Jesienny zmierech w sitowiem krytej chatce nad zatoką

wyraża go w pełni. Kwiaty i barwne liście można porównać do wspaniałości herbaty przyrządzanej w gabinecie pisarskim, z użyciem

⁴³ Por. przypis 10 w CZEŚCI 1.

⁴⁴ Fujiwara Teika lub Sadaie (1162-1241), wybitny poeta i krytyk literacki, syn poety Shunzeia, jeden z redaktorów antologii poezji *Nowy zbiór pieśni dawnych i nowych* oraz innych zbiorów, znawca literatury klasycznej; szczególnie ceniony jako poeta przez ludzi herbaty.

⁴⁵ *Shinkokinshū*, pełna nazwa *Shinkokinwakashū*, czyli *Nowy zbiór pieśni japońskich dawnych i nowych* (1201-1205), 20 tomów, ok. 2000 wierszy tanka, powstał pod redakcją m.in. Fujiwary Teiki i Fujiwary Ietaki na polecenie cesarza Gotoba; utrwalił nowy, romantyczny i bogaty styl poetycki.

daisu. Kiedy przyjrzeć się długo i uważnie tym kwiatom i liściom, otworzy się obszar, w którym nie ma ni jednej rzeczy⁴⁶, kryta sitowiem chatka nad zatoką. Kto nie zna kwiatów i barwnych liści, ten nie będzie zdolny od razu zamieszkać w tej chatce. Lecz kiedy przyjrzy im się uważnie, wtedy dostrzeże, że krytą sitowiem chatkę wypełnia melancholijny spokój. To właśnie, uznał Jōō, wyraża istotę herbaty.

Tymczasem Sōeki powiedział, iż znalazł inną strofę, i zawsze wypisywał te dwie razem, wierząc w to, co wyrażają. Pieśń Ietaki⁴⁷ z tego samego zbioru⁴⁸ brzmi:

Temu, kto czeka tylko na kwiaty, pokazałbym
wiosnę w trawkach wyrastających spośród śniegu, w górskiej wiosce

Należy ją dodać do pierwszej pieśni i poprzez nie dwie osiągnąć zrozumienie. Ludzie światowi rozglądając się, kiedy też zakwitną kwiaty na tej górze czy w tamtym lesie, od rana do wieczora poszukują ich na zewnątrz, a nie wiedzą, iż i owe kwiaty, i barwne liście są w ich duszach. Cieszą ich tylko te barwy i kształty, które widzą własnymi oczami. Tak górską wioska, jak i kryta sitowiem chatka nad zatoką są pełne tego samego, melancholijnego smutku. Wszystkie zeszłoroczne kwiaty i barwne liście całkowicie przykrył śnieg, górską wioska stała się miejscem, w którym nic nie ma i w tej zupełnej melancholijnej samotności jest tym samym, co chatka nad zatoką. A zatem, w tej sferze, gdzie nie ma ni jednej rzeczy, w sposób naturalny powstają tu i tam poruszenia, z których samoistnie budzą się odczucia. I tak samo właśnie, jak gdy nadchodzi wiosna i witamy ciepło słońca, a spomiędzy płacht śniegu, który pokrywał dotąd wszystko, zieloniutki trawki to tu to tam wypuszczają młode pędy po dwa, po trzy listki, tak też to, co jest prawdziwe, istnieje bez oddziaływania dodatkowej siły. Tak właśnie Sōeki rozumiał tę pieśń.

⁴⁶ Jap. *muichimotsu*, obszar oświecenia, wolny od wszelkich zanieczyszczeń, których umysł mógłby się chwytać. Odniesienie do słów *honrai muichimotsu*, czyli „od początku nie ma ni jednej rzeczy”, pochodzących z opisującego stan oświecenia wiersza szóstego patriarchy szkoły zen, Huinenga (jap. Enō, 638-713), odnotowanego m.in. w *Liuzutanjing*, jap. *Rokusodangyō*, czyli *Sutrze szóstego patriarchy*, wygłoszonej z podwyższenia.

⁴⁷ Fujiwara Ietaka (1158-1237), jeden z redaktorów i poetów *Nowego zbioru pieśni japońskich dawnych i nowych*, pozostawił zbiór własnych poezji *Gyokuginshū*, *Zbiór strof pieśni pięknych niczym klejnoty*; szczególnie ceniony za piękno opisowego języka poetyckiego.

⁴⁸ W rzeczywistości pieśń ta zawarta jest nie w *Nowym zbiorze...*, lecz w zbiorze poezji Ietaki oraz w *Ropyyakuban utaawase*, *Konkursie poezji w sześciuset rundach* (1193).

Jeśli chodzi o rozumienie tych pieśni przez drogę pieśni⁴⁹, to zapewne istnieją jeszcze inne ważne punkty, ale tutaj zapisuję to, co usłyszałem odnośnie tego, z jakim zamysłem Jōō i Rikyū wplekli te dwie pieśni w swoją drogę herbaty.

Tak oto Sōeki głęboko poświęciwszy się drodze, osiągnął zrozumienie wielu spraw, lecz gdzieżby tacy, jak ja, głupi mnich, mogli ogarnąć to myślą. To zaprawdę rzadki człowiek drogi godny najwyższego szacunku, zaś to, o czym myślimy po prostu jako o drodze herbaty⁵⁰, jest drogą oświecenia patriarchów i buddów. To wspaniałe, to zaprawdę wspaniałe⁵¹.

Jeśliby w powyższym tekście *Spisanego z pamięci* znalazły się jakiegokolwiek omyłki, pokornie proszę o powiadomienie. Choć spisywałem wszystko za każdym razem, gdy słyszałem opowieść mistrza, to jednak, jako że moje zrozumienie jest niedoskonałe, różnice mogą być tak wielkie jak między błotem a obłokami, zwłaszcza że zapisywałem w sposób skrótowy. Jednak nie chcę teraz tego spisywać od nowa, dlatego pozwalam sobie przedstawić to w takiej postaci.

Z szacunkiem

Nambō
tu pieczęć⁵²
piąty dzień jedenastego miesiąca
do rąk mistrza Sōekiego

własnym pędzlem Rikyū⁵³

Powyższe rozliczne luźne gawędy zostały spisane i czyż nie należy tego raczej żałować? Jednakże miejsc, które byłyby błędne, nie ma. Tak czy inaczej, dobrze się stanie, jeśli te kartki zostaną użyte do podklejenia czegoś.

Z szacunkiem

⁴⁹ Jap. *kadō*. Poczynając mniej więcej od schyłkowych lat epoki Heian sztukę komponowania poezji zaczęto postrzegać jako drogę, jap. *dō* lub *michi*, taką jak późniejsza droga herbaty, czy *budō*, droga walki itp.

⁵⁰ Por. przypis 24 w CZĘŚCI 1.

⁵¹ Tutaj kończy się tekst rozdziału *Oboegaki*. Następnie w kopii Neisetsu są zamieszczone dwa listy, jakie mieli wymienić Sen no Rikyū i Nambō.

⁵² Słowa „tu pieczęć” w obu listach dodane są fioletowym tuszem.

⁵³ Dodane fioletowym tuszem.

Sōeki
tu pieczęć
do rąk Nambō⁵⁴

Ten oto tekst *Nampōroku* to prawowita kopia tekstu spisane go osobiście przez mistrza Nambō Sōkeia oraz opatrzone go słowem końcowym i pieczęcią mędrca Rikyū. Jedynie pod jednym zwojem, *Po odejściu*, nie ma pieczęci etc. Rikyū. A to dlatego, że został on napisany już po odejściu mędrca. Wszystkie części mają postać zwojów, okładki są podbite używanym papierem wzmocnionym sokiem z persymon, mają bambusowe rolki i płaskie sznureczki z bawełny.

Spośród całości siedmiu zwojów, pięć zwojów zostało skopiowanych w trzecim roku ery Jōkyō (1686), dwa zwoje w trzecim roku ery Genroku (1690). Okoliczności kopiowania są w całości opisane pod koniec zwoju *Po odejściu*.

Hiragana i katakana mieszają się w tekście zgodnie z tekstem pierwotnym. Ponadto wskazówki są zaznaczone cynobrem zgodnie z tekstem pierwotnym.

Fioletowym tuszem zostały zaznaczone wskazówki dodane podczas kopiowania, a to po to, by się nie mieszały z tymi z tekstu pierwotnego.

Z tego samego powodu na końcu każdego z siedmiu zwojów nie zostały dodane fioletowym tuszem słowa końcowe. Proszę spojrzeć na koniec zwojów *Spisane z pamięci* oraz *Po odejściu* i na tej podstawie wszystko ocenić.

Kopia należąca do rodu oznacza kopię, którą sporządził i miał w swoim posiadaniu Jitsuzan. Tych siedem tomów to kopia wykonana przez właściciela pustelni Neisetsu⁵⁵.

⁵⁴ Tutaj kończą się listy i w kopii Neisetsu następuje siedem akapitów fioletowym tuszem na temat wyglądu kopii i przyjętych przy kopiowaniu zasad.

⁵⁵ (–1745), młodszy brat i uczeń Jitsuzana, twórca jednej z zachowanych najstarszych kopii i autor tekstów poświęconych Nampōroku.

Ta księga nie ma ogólnego tytułu. *Kissa Nampōroku*, czyli *Zapiski z południowych stron o picciu herbaty*, nazwał ją mistrz zen Kogai⁵⁶ ze świątyni Sūfukuji⁵⁷. To zostało skrócone.

Powyższy tekst został sprawdzony z kopią należącą do rodu i nie zawiera błędów.

Drugi rok ery Hōei (1705), dzień młodszego brata drzewa i koguta w ostatnim miesiącu roku.

Jitsuzan (pieczęć cynobrowa)

<KONIEC>

⁵⁶ Kogai Sōshō, osiemdziesiąty drugi opat świątyni Sūfukuji, mistrz zen Jitsuzana.

⁵⁷ Świątynia rinzai zen w Hakata, obecnie Fukuoka, założona w 1241 r. przez Enniego w Dazaifu, w 1600 r. przeniesiona w obecne miejsce.

Lista terminów i nazw własnych (w porządku alfabetycznym)
CZEŚĆ 2

bokuseki	墨蹟
chabako	茶箱
chatateguchi	茶立口
chatsubo	茶壺
daime	台目
dōka	道歌
Fujiwara Ietaka	藤原家隆
Fujiwara Teika (Sadaie)	藤原定家
fukuro	袋
futaoki	蓋置
hachatsubo	葉茶壺
haigata	灰方
Ido jawan	井戸茶碗
jiku	軸
kadō	歌道
kakefuku	掛幅
kakejiku	掛軸
kakemono	掛物
katteguchi	勝手口
kazarioku	飾り置く
Kissa Nampōroku	喫茶南方録
Kogai Sōshō	古外宗少
Kojimaya Dōsatsu	小嶋屋道察
kuchikiri	口切
kuguri	潜り
kyōkunka	教訓歌
magemono	曲物
matsubo	真壺
mei	銘
meibutsu	名物
mentsu, mentsū	面桶
mossō	物相
muichimotsu	無一物

nijiriagari	躡り上がり
nijiriguchi	躡り口
nogake	野がけ、野掛け
sadōguchi	茶道口
Sen no Dōan	千道安
shifuku	仕服、仕覆
Shinkokinshū	新古今集
Shinkokinwakashū	新古今和歌集
Sūfukuji	崇福寺
sutetsubo	捨壺
tana	棚
temmoku jawan	天目茶碗
teoke	手桶
toko	床
tokonoma	床の間
tsurube	釣瓶
zenrin	禅林

Dorota Hałasa

The Concept of *Ie* in Modern Japanese Society

Contemporary Japanese society still operates according to the traditional code of behavior and social coexistence, based on strong group consciousness and vertical dependence of individuals.

Group consciousness in contemporary Japanese society is derived from, among other things, the traditional concept of *ie* 家 that is 'household', 'house', 'stem family' or 'family living under the same roof'.

In this article I point out that, although the institution of *ie* was officially abolished after the War World II, it has not only survived but thrived in modern Japan. It has only undergone a significant transformation, which made it adjustable to the changing times. In my opinion the concept of *ie* has survived in the following aspects of social structure in contemporary Japan: 1) the family register and the resident card system where *setai*, or household, not an individual, is still the smallest social unit and family members nominate one person as a household head; 2) the customary law which in many cases still makes the eldest son the successor to the family property and business, making him responsible for the welfare of the aging parents; 3) countryside farm households and family-run *minshuku* lodgings 4) the religious aspect – especially in preserving the memory of ancestors who symbolize the continuity of *ie*; and 5) as a tool in business management, where a company is conceived as a household and all employees qualify as family members.

Anna Zalewska

Nanpōroku, czyli Zapiski z południowych stron

Nanpōroku, or Records from the South

Nanpōroku is one of the most important Japanese treatises on *sadō*, or the way of tea, from the Edo period. It consists of seven chapters, namely *Oboegaki* (Memoranda), *Kai* (Meetings), *Tana* (Shelf), *Shoin* (Writing

Room), *Daisu* (*Daisu*), *Sumihiki* (*Crossed with Ink*) and *Metsugo* (*After the Demise*). According to the tradition, it records the teachings of the great *sadō* patriarch, Sen no Rikyū (1522-1591), as written by his direct pupil, Nambō Sōkei (16th-17th century), who afterwards showed the text to the master and obtained his acceptance of the contents. Only the last chapter, *Metsugo*, was written after Rikyū's death. The *Nampōroku* text came first to be known to the tea practitioners about a century later, in 1686, when Tachibana Jitsuzan (1655-1708), retainer of the Kuroda domain (Kyushu) and a tea practitioner himself, learned about it while travelling to Edo. Jitsuzan, who in the beginning obtained a copy of only five chapters (from *Oboegaki* to *Daisu*), later found a descendant of Nambō Sōkei, from whom he acquired the last two chapters. It is not exactly known today how big was Jitsuzan's influence on the shaping and the contents of *Nampōroku*. It is usually accepted that he is responsible for the compilation of the whole text and that he probably made some changes in a part of the text, especially in the first and the last chapters. Although there is also an opinion that the whole text of *Nampōroku* might be apocryphal, written in the times of Jitsuzan, still it is generally accepted that to some extent it conveys the thought and teachings of Sen no Rikyū.

Nowadays no manuscript copies of *Nampōroku* can be traced back to Nambō Sōkei. Of the two oldest extant copies one was made by Jitsuzan, and the other by his younger brother, Neisetsu.

Oboegaki is an opening chapter of *Nampōroku*. It comprises an outline of Rikyū's philosophy of the way of tea, putting a special stress on the ideal of *wabi*, the austere, refined simplicity and poverty.

Oboegaki, czyli *Spisane z pamięci* is the first Polish translation of Nambō Sōkei's work.

ドロタ・ハワサ

日本の現代社会における「家」の概念

日本の社会は伝統的な社会規約、社会共存、縦の人間関係によって動いている。日本社会に根強く潜在する集団認識のあり方は、伝統的かつ普遍的な「イエ」「家」の概念に明確に代表されている。

「家制度」は戦後新憲法によって存在しなくなったと思われているが、現代社会における「家」の概念は時代の変化に順応して繁栄している。「家」というものは、生活共同体であり経営体であって、それを構成する「家成員」によってできている。筆者の考えでは、「家」の概念は次のような生活の様相に残っている：1) 縦構造を持つ戸籍と住民票－戸籍の記載の順番として氏を選んだ人を最初に記載し、筆頭者と呼ぶ。住民票の場合は、最初、世帯主の名前を記載し、その後に配偶者や子供の名前を記載する。現在でも一番小さい社会単位に当たるものは個人ではなくて、世帯である。2) 慣習法－長男は現在でも親の家と事業を継ぎ、老親の世話の責任を取ることが多い。3) 農家と民宿－家族が経営している事業。4) 宗教的な様相－亡くなった家族員の記憶が「家」の継続を保証していること。5) 企業経営－会社は「家」に当たる存在であり、従業員は皆「家族の一員」を構成していると見なされている。

アンナ・ザレフスカ

『南方録』 巻第一 「覚書」 (ポーランド語訳)

『南方録』は江戸時代に著された、日本の最も重要な茶道書の一つで、「覚書」「会」「棚」「書院」「台子」「墨引」「滅後」の七巻より成る。茶道の大祖・千利休(1522-1591)の教えを、利休の高弟・南坊宗啓(16-17世紀)が記録したものと言われている。後に南坊宗啓が利休に「墨引」までの六巻を見せ、内容の承諾を得たが、最後の「滅後」の巻だけが利休の没後に成立したようである。しかし、『南方録』はすぐに流布することではなく、初めて広く知られるようになったのは、成立からおおよそ百年後のことである。九州

の黒田藩の藩士で、茶の湯者であった立花実山(1655-1708)は江戸への旅の途上で「台子」までの五巻を手に入れ、後に南坊宗啓の子孫を探して最後の二巻を得たというのがその経緯である。実山が本書のテキストに及ぼした影響はいまだにはっきりしていないが、本書全体を整理し、一部、特に巻第一と巻第七に書き入れを行ったと考えられている。あるいは実山の時代に誕生した偽書だとの説もある。それにもかかわらず『南方録』はある程度まで利休の思想と教えを伝えていると、ほぼ一般に認められている。

『南方録』の写本は、南坊宗啓の自筆本としては現在まで残っていない。最も古い善本は二種類あり、一つは実山が筆写し、もう一つは、実山の弟、寧拙が写したものである。

「覚書」は『南方録』の巻頭にあたる。この〈巻第一〉は、利休と宗啓の問答形式で利休の茶道思想の概説を記しているが、特に「わび」の理想を強調して説明している。

Oboegaki, czyli Spisane z pamięci は、南坊宗啓の原文の初めてのポーランド語訳である。

AUTORZY / CONTRIBUTORS / 投稿者

Dorota Hałasa

Graduated from Oriental Institute at Warsaw University in 1989 with a master's degree, majoring in linguistics.

In 1992-1999 worked as a correspondent for Polish newspapers (*Gazeta Wyborcza*, *Prawo i Gospodarka* and *Rzeczpospolita*). Presently a freelance journalist collaborating with the Polish Radio and the Polish Section of BBC World Service Radio, an editor and a contributing writer for the Newspaper of Polish Club in Japan.

Author of the book „Everyday Life in Tokyo” published in Polish by Academic Publishing House Dialog, Warszawa, 2004.

Anna Zalewska

M.A. at the Department of Japanese Studies, Warsaw University in 1995. 2001-2004 attended a Ph.D. course at Kyoto University. Specializes in Japanese mediaeval Buddhist literature. Recently published "Knowledge and wisdom in Muju's works", *Kokugo kokubun* 2004-3. Currently is working on a translation of the entire text of *Namporoku*, or *Records from the South*.

ドロタ・ハワサ

1989年ワルシャワ大学東洋学部・日本学科を卒業し、修士号を取得（言語学専攻）。

1992-1999年に、ポーランド紙（*Gazeta Wyborcza, Prawo i Gospodarka, Rzeczpospolita*）の日本特派員の経験。現在は、ポーランド・ラジオ局とBBCワールド・サービス・ポーランドラジオ局のフリランス・ジャーナリスト。日本ポーランド人会新聞の編集執筆。

『東京の日常生活』の著者（ポーランド語、学術出版社デアログ、ワルシャワ、2004年）。

アンナ・ザレフスカ

1995年、ワルシャワ大学日本学科にて修士号取得。2001-2004年には、京都大学博士後期課程に在学。専攻は日本の中世仏教文学。最新の論考に、「無住の著作における『多門』と『智恵』」（『国語国文』2004-3）がある。現在、『南方録』の全訳に取り組んでいる。

PRACE NADSYŁANE / FOR CONTRIBUTORS / 投稿

1. Przyjmujemy niepublikowane gdzie indziej dokumenty w formacie MS Word, w objętości do ok. 40 000 znaków z włączeniem spacji. Wymagany język dokumentów do publikacji to angielski lub japoński. W innych językach przyjmowane są wyłącznie tłumaczenia japońskich tekstów.

2. Prosimy dostosować transkrypcję wyrazów japońskich do standardu Hepburna, przy użyciu dostępnych czcionek. Transkrypcja wyrazów niejapońskich powinna być zgodna ze standardem *de facto* dla danego języka. Redakcja może zasugerować zmianę systemu transkrypcji tekstu.

3. Przypisy powinny znajdować się na dole strony.

4. Do tekstu głównego powinno zostać załączone krótkie streszczenie oraz informacja o autorze w języku angielskim i japońskim.

5. Komitet redakcyjny decyduje o dopuszczeniu tekstu do publikacji i powiadamia o tym fakcie autora.

6. Nadesłanie tekstu oznacza zgodę na jego publikację drukiem i na wprowadzenie do tekstu zmian edytorskich do tego niezbędnych.

7. Teksty w prosimy nadsyłać jednocześnie pocztą elektroniczną (wersja elektroniczna) oraz pocztą klasyczną (w formie drukowanej) na następujące adresy:

1. We accept unpublished elsewhere documents in MS Word format, not longer than 40 000 characters including spaces.

Documents should be in English or Japanese. Only translations from Japanese may be accepted in other languages.

2. Please use available fonts to adjust the romanization of Japanese words to the Hepburn standard. Words other than Japanese should be romanized according to the *de facto* standard for a given language. We may recommend the change of romanization system.

3. Footnotes should be included on the bottom of the page.

4. Main text should come with short summary and information on the contributor in English and Japanese.

5. The editorial board qualifies a text for publication and notifies the author of this fact.

6. It is understood that by submitting the text the contributors give their consent to its publication in print and to making necessary editorial changes.

7. We await both your e-mail (computer file) and snail mail (printed version) contributions at:

1. MS Word を用いて書かれた 4 万字以内の未刊行の文章を受領する。用いられるべき言語は英語または日本語である。ただし、日本語テキストからの翻訳については、他言語の文章も受領される。

2. 日本語語彙のローマ字表記は、ヘボン式とし標準フォントを使用すること。日本語以外の語彙のローマ字表記は、各言語の標準に従う。編集委員会は、ローマ字表記規則の変更を求める場合もある。

3. 注釈はページ下に載せる。

4. 本文に要約と著者紹介を英語と日本語で付記すること。

5. 編集委員会は、投稿された原稿の掲載可否を決定し、その旨を投稿者に通知する。

6. 論文は、投稿された段階で、委員会がそれを公刊し、編集上不可避の変更を行うことを許可したものと見なす。

7. 原稿は、電子メール（電子文書版）と郵便（プリントアウト版）の双方で、下記に送付すること。

Silva Iaponicarum
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Katedra Orientalistyki
ul. Międzychodzka 5
60-371 Poznań, Poland
silvajp@amu.edu.pl